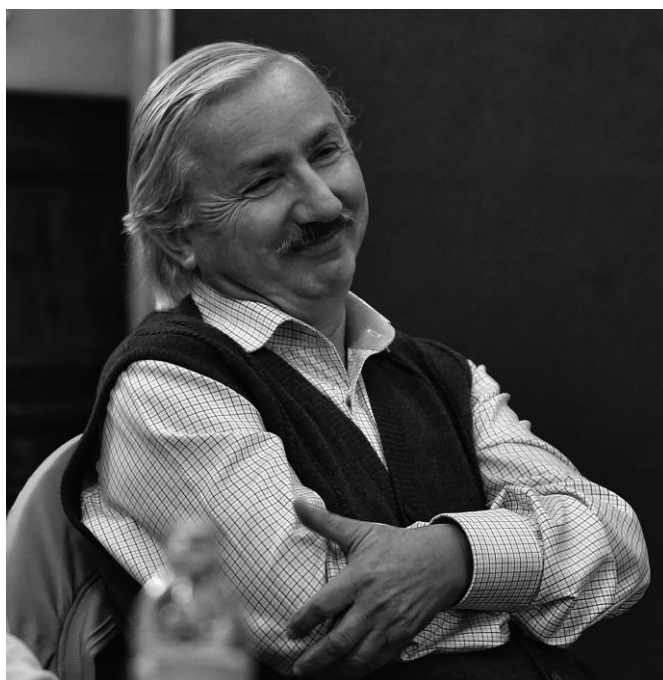

Szilágyi Ákos

Lengyel Laci, ha felül a lovára...

Lengyel László barátomnak – a Hetvenedikre

DIGIZDAT

2020

Tartalom

Lengyel Laci, ha felül a lovára (betyárdal)

A mesemondó Lengyel László (Korunkba Zárva)
(1995)

A katyvasz esztétikája – A rendszerváltó elit
tündöklése és bukása (1996)

Ki a fasírt most? – Mozgástér és kényszerpálya
(1997)

Koinosz Hermész! – Hankiss Elemér és Lengyel
László beszélgetőkönyvéről (2003)

Húsz év múlva – Lengyel László és Szilágyi Ákos
beszélgetése 1999-ben a Filmvilág jubileumi számában

Kis politikai füveskönyv (2019)

Lengyel Laci, ha felül a lovára...

Betyárdal¹

Lacinak a hetvenedikre

Ad notam „Esik eső, szépen, lassan cseperög...”

1

Lengyel Laci ha felül a lovára
a Pártközpont nem írja a javára
szállj le szállj le magas lóról aszongya
de akkor ő már a rendszert tiporgya

2

Lengyel Laci a folyosón beszélget
hogy megy – jól megy – nálatok a KISZ-élet
hej mehetne jobban is az! – kiáltja
haragjában egész rendszert leváltja

3

Lengyel Laci ha a lovát ugratja
azt hiszi az egész ország: *ugratja*
benevez a nagynemzeti vágtába
így kerül a lovasnemzet hátába

4

Lengyel Laci ha megmondja – az úgy van
ne akard hogy az igazat hazudjam
fox-nyúz fék-nyúz a hírcsárda ezt ontja –
az igazság hazugságon cikornya

5

Lengyel Laci ha felül a lovára
Antall József nem írja a javára
pandúrt küld rá betyározza-sározza
de akkor ő már a rendszert sorozza

¹ A dal a szerző előadásában meghallgatható a youtube-on:
<https://youtu.be/txA-RhZApiQ>

6

Lengyel Laci ha felül a lovára
egész világ odafigyel szavára
Kissinger és Fukuyama hallgatja
összenéznek: „ördögadta jól adja!”

7

Lengyel Laci ha felül a lovára
Sancho Panza szélmalomnál bevárja
ez lesz ez lesz szélmalomharc a végső
nevét dicsőségtablára fölvéső

8

lova lova lova viszi Keletre
visszahúzná de csak viszi töretlen
Ali basi: füge pálma gázüzlet –
örményölő kopja tövén feszület

9

Lengyel Laci ha felül a lovára
Orbán Viktor nem írja a javára
betyárból lesz legjobb pandúr aszongya
láncos sajtót őellene uszítja

10

Lengyel Laci ha felül a lovára
mint a szélvész úgy vágat fel Budára
várja már a törökbasí iroda
asztalra csap: basi Buda nem oda!

11

Lengyel Laci rosszfát nem tesz a tűzre
azt kéri csak hatalomtól: betűzze
mene tekel és *ufárszin* – falfirka
éljen ki palotafalra felírta!

12

a türelem minden dolgok királya
Lengyel Laci szép csendesen kivárja
kivárja hogy jó Budavár szabad lesz
újra szép lesz tündérszép lesz a Gangesz

13

Lengyel Laci sej a lovát ugratja
csak az időt jókedvében múlatja
zsarnok idő nyakadra hág – véged van:
annyit szól csak: hetven vagyok nem hatvan!

A mesemondó Lengyel László²

Korunkba zárva

(1995)

Ha nem is mindenki, azért meglepően sokan – úgyszólván egy ország, a társadalmi hierarchia bármely fokán állók és élők, az állampiramis csúcsától le a talapzat aljáig, sőt még annál is lejjebb, a földalatti rétegekig – személyes tapasztalatból ismerik azt a csudálatos beszédhelyzetet, amelyben Lengyel László *mesél nekik*. Ő lett a nagy magyar politikai mesemondó. Természetesen *korunkba zárva*. A modernitás üzenetét ugyanis – korról, kortársakról, korszerűségről, történelemről, haladásról, zsákutcáról, kiútról, kényszerpályáról, felzárkózásról stb. stb. – meseként zárta magába a kor. A kor, amely már nincsen, így hát szintén mese, mely szájról-szájra száll.

Lengyel Lászlót meghívják, Lengyel László betoppan, Lengyel Lászlót kérlelik, hogy meséljen – „mi volt, hogy volt?”– üljön le, ide, közénk – nos, ha nem is úgy, mint fehérek közt egy európai, de legalább mint posztmodernnek között egy modern, korszaktól és kortól fosztottak között egy örök kortárs –, mert, mint afféle messziről jött (tehát sokat látott-hallott) ember, *nagy mesét tud*. S valóban, amikor Lengyel László mesébe fog, akkor mindig az *utazó* mesél, aki nagy útról tért meg, olykor

² Az írás a 2000 folyóirat 1995. 5. számában, a *Margináliák* rovatban jelent meg Lengyel László *Korunkba zárva* című könyvéről.

egyenesen a halálból, a hatalom (vagy egy másik személyiség) túlvilágáról (vagy poklából), ahol mi, mesehallgatók még nem jártunk, nem is járhattunk, elképzelni sem tudjuk, mi van ott. Ennek megfelelően a mesemondói érzület a meglepetésre, elképesztésre, olykor elborzasztásra van beállítva, míg a mesehallgató arcán a hihetetlennek kijáró hitetlenkedés, elképedés és élveteg kíváncsiság árnyalatai változtatják egymást. Mellékes, hogy előadás, folyosói vagy telefonbeszélgetés, élménybeszámoló, lábjegyzet, replika formájában bugyognak elő ezek a mesék, mindannyiszor az utazó meséi, aki egy olyan világban, ahol „a történetek közül majdnem minden információs anyaggá válik, és majdnem semmi meseanyaggá” – ahogyan Walter Benjamin írta *A mesemondó* című tanulmányában egykor –, képes ezt az információs anyagot meseanyagba, szakmai tudást költői látomásba, információs-hatalmi pozíciót mesemondói alapállásba átfordítani, még hozzá a személyes tapasztalat („ott voltam, saját szememmel láttam, saját füleimmel hallottam”) hitelével.

A mesemondó Lengyel László a mesei mindentudás *naiv* talaján állva ad tanácsokat és elégíti ki valamely „történet iránti sürgető igényünket” (Walter Benjamin), sürgetőt, hiszen „mind ritkábban esik találkozásunk olyan emberekkel, akik tisztességesen el tudnának mesélni valamit”. Persze e mesei mindentudás naivitása már nem archaikus, hanem modern jellegű. Manapság a modern a naiv. A mese azért halt ki, illetve azért húzódott vissza az archaikusba, mert – ismét Benjaminszót idézem – „kihalt az igazság epikus oldala, a bölcsesség.” Mármint napjainkban a modernitás húzódik vissza a mesébe, mert

kihálóban van az igazság lírai oldala (az epikusan feltárulkozó vagy meglelt világertelemtől eltérően ez nem más, mint a világra parancsolt vagy vetített értelem, az értelem mint akarat, álom, terv, remény. Mostantól a modernitás lírai igazságát, lírai mindentudását és lírai tanácsait („Legyen!” és „Ne legyen!”) szintén meseként kaphatjuk csak meg (az epikus érzület már a modern idők regényíróiban teljesen eltanácstalanodott). Meseszomjunk azonban oly heves, hogy inkább úgy teszünk, mintha nem látnánk, ami nyilvánvaló (a Semmit), s mintha nem tudnánk, amit már nem lehet nem tudni, csakhogytudásként, igazságként, tanácsként kaphassuk meg (felejthessük el) saját világunkat. A modern, tehát politikai mese szelleme úgy fog kézen, s úgy vezet vissza saját világunkba minket, megannyi „elfakult fejű” kisgyereket, akik máskülönben csak a politikai kapszlit kapdosnánk, hogy édes titkokkal, csodás átváltozásokkal, gonosz varázslókkal és jó tündérekkel népesíti be a hatalom üresen kattogó gépezetét, amelyből – íme! – úgy ugrik elő a mesemondó, mint Pallasz Athéné ugrott ki egykoron Zeusz főisten fejéből, vagy mint félóránként ugrik elő kakukkos órából a kakukk.

Az Utazó meséi

A mesebeli, Óperencián túli ország, ahonnan a mesemondó leggyakrabban visszatér (ahová legszívesebben utazik, amelyben legtöbbször téved el) nem más, mint a Hatalom Országa (mellékes, mely és milyen hatalomé: pénzhatalomé, államhatalomé, információs hatalomé, párthatalomé, kormányhatalomé).

A Hatalmasok Országá: Animal Farm, avagy – Hegel kifejezésével – „szellemi állatország, amelyben kölcsönös erőszakosságban és zavarosságban a reális világ lényegeiért folyik a harc és a csalás”. Ez az az Ország, ahol a mesemondó – Öreg Farkas barátjának, Liska Tibornak kaján mondatával – „annyi állatra annyi állatot talál”, s amely a talán legrégebbi és leghatékonyabb publicisztikai műfaj, az ókori politikai pamflet – az állatmese – megújítására készíti.

A Hatalmasok Országá ez, valamifajta Túlvilág, ahol „mi”, minden rendű és rangú hatalomnélküliek (hatalomtól megfosztottak, hatalmat megvetők, hatalomra ácsingózók, hatalomról rezignáltan lemondók, hatalom alá szorultak) nem lehetünk jelen; ahol „ők” lakoznak, s ahová a mesemondónak, ennek a tricksternek – hála fantasztikus átváltozóművészetének – bejárása (sőt, ahonnan még kijárása is) van. Másnak hiszik, mint aki valójában, mert mindig más alakot ölt magára – hol hatalmasnak, hol hatalom nélkülinek, hol közülük valónak, hol idegennek, hol pedig közvetítőnek, kijáróembernek látszik: megfoghatatlan marad a hatalom túlvilágában élők számára. Csellel-furfanggal játssza ki a politikus-küklopszok rettentő éberségét. Mire megfognák, már árkon-bokron túl van. Egyetlen hatalma az átváltozás képességében rejlik: ezen az úton-módon – hol színlelve az azonosulást, hol álarc mögé rejtőzködve, furfanggal és leleményességgel – deríti fel a hatalom homályos (helyenként koromsötét) túlvilágát, hogy megszerezze titkait és „fogai közt” áthozza őket a túlsó partra, e világba, így vértézve fel tudatlanságuk miatt védtelen embertársait e titkos tudással. Kint is van és bent is van egyszerre, s ha

ezen a módon macska tudvalévőleg nem foghat is egeret, eger foghat macskát. Ezért azonosítja magát állatmeséiben a mesemondó az egérrel, mint arra – meglehetősen, önironikusan – a keretmese (*Micsoda alak*) egérdialógja utal, még hozzá olyan egérrel, aki, ha egyszer vadászni indul, nem adja macskánál alább. Az egér mint a mesemondó állatmaszkja ritkán tárgyiasul, inkább metonimikusan jelenik meg: a szellemi fürgeségben, ideoda cikázásban, megfoghatatlanságban, amellyel a mesemondó szabadon ki-bejár a Hatalom (egy politikai rendszer vagy korszak, egy párt vagy egy kormányzat, egy politikai figura) résein, repedésein, hasadékain. Szükség esetén villámgyorsan utat rág magának a Hatalom szívéig, a politikai karakter legtitkosabb rekeszéig, amíg csak ki nem lyukad valahol és nem mutatja fel diadalmasan a titkot, a mindent elrendező kulcsinformációt, a helyes megfejtést.

Mint utazó-mesemondó – egér képében vagy képtelenül, hőseiben kettőzve meg magát, olykor pedig baráti portrék tükre által homályosan –, valamiképp minden meséjének középpontja ő maga kell legyen. Akárhonnan, a Hatalom Országának bármely zugából jön ugyanis vissza, akármely történelmi korszakból és akármely kortársának személyiségéből kecmerg is elő (ne feledjük: e mesék életvilága – a „korszak”!), ahová pedig különösképp szívesen utazik, mindig azt kell elmondania – olykor az átváltozásig menő átéltség elhíttó erejével, máskor csak esküdözve, bizonykodva, nevetve, rémisztgetve –, amit saját két szemével látott, és saját két fülével hallott. Bármi lehet ez a látott-halott, saját bőrén megtapasztalt tudás: egy folyosói beszélgetés foszlánya,

bizalmas telefonéretesülés, levél, titkos pártprogram, zárt ajtók mögötti tárgyalás, jegyzőkönyv, első kézből származó értesülés, szakmai információ, vallomás – a mesemondó számára mindez anyag csupán, melyből meséjét gyúrja, hogy kiterítse előttünk a Hatalom Országának furcsaságait, hogy különféle történelmi korok, pártok, politikai alakok, írók és művek, folyóiratok és folyó politika titkainak újra és újra végére járjon.

Mesemondóként könnyedén lépi át a határokat, melyek a nyilvánosat a bizalmastól, a közérdekűt a magánérdekűtől, a hivatalosat a nem-hivatalostól, a tényszerűen tudományosat a fiktívtől, a szakmai értekezést a szépírói beszélytől elválasztják, lett légyen egy-egy ilyen határátlépés mégoly kockázatos is saját egzisztenciájára és morális épségére nézve, a mese kimeneteléről nem is beszélve. Nem mérlegel, és nem latolgat: át kell lépnie a határt, be kell hatolnia az idegen, néha ellenséges területre – nincs más választása. De nemcsak erkölcsi értelemben, hanem mert legfőbb öröme, úgyszólván lételeme a határátlépés. Él-hal mindenért, ami határátlépés. Kockázat, következmény nem érdekli: kerül, amibe kerül. Mint igazi hermészi alkat, a megismerést, az igazság kiderítését, a rejtett értelem felszínre hozását is határátlépésként éli meg. Útra se kelne, ha nem lenne határ, amit megsérthet, vagyis ha nem lenne veszedelem, és ha a zsákmány, a szerzemény, amit az útról hoz, nem lenne aztán mindenkivel testvériesen megosztható. Minden utazását határok – valóságos vagy vélt tilalmak, normák, szabályok, érdekek – sérelmére követi el. Minden útra kelése valamiképp határátlépés. Csakhogy a modernitásban oly szigorúan meghúzott és őrzött határok

– országok és szakterületek, civilizációk és kultúrák, államok és civiltársadalmak, szakmai racionalitások és identitások határai – mindinkább „kirojtosodnak”, elbizonytalanodnak, mind kevésbé ütközik tiltásba, „határórségbe”, szankciókba a határátlépés. Sőt, itt-ott szinte már kulturális, de legalábbis piaci elvárás a határátlépés. Elvárják, hogy egy műalkotás, egy művész legyen határátlépő. A határátlépés – izgalmat csempész a szürkeségbe, felvillanyozza a nézőt és olvasót, vásárlásra ingerli a fogyasztót.

Nem csoda, ha a modernitásban megrekedt kelet-európai régió mesemondója kihasználja helyzetadta előnyét, hogy itt még bőven akad átlépni való határ, ledönthető határsorompó. De ha történetesen nem talál áthágható határt, maga húzza meg a határvonalat, hogy legyen mit áthágnia. Mivel azonban gyakran csak a határsértés ismereti hasznát és érzéki örömét tartja szem előtt, olyan határokat is könnyű szívvel átlép, amelyek a modernitás utáni világ emberének legföltettebben őrzött határai: a privacy, a személyes lét és identitás egzisztenciális határai. Ezeknek a határoknak az áthágása a megismerés szempontjából legfeljebb némi lélektani hozadékkal kecsegtet, erkölcsileg viszont aggályos. Mert lett legyen Friedrich Nietzsche diagnózisa mégoly pontos is – „Az egyéniség visszahúzódott a bensőségesség világába: kívülről semmit se látni belőle.” – ebből semmi esetre sem következik, hogy akkor bárkinek jogában állna átlépni e világ határait, jogában állna behatolni a bensőségesség világába és kicibálni onnan az abba visszahúzódott egyéniséget. Innen nézve erősen vitatható a naiv mesemondó cseppet sem naiv ambíciója: „A

második cél (az első cél »a korba zárt nekibuzdulások«, a »rendszerek rácsainak« láttatása lenne – Sz. Á.) a bensőségesség világába való behatolás, a személyiség-Józsi, a karakter-Géza megtalálása. A tarkabarka rongyok, a cafatok összefércelése. Ez természetesen látomás.” (*Micsoda alak*). Ez a célkitűzés akkor is aggályos, ha a mesemondó – mintegy enyhítőleg – azonnal hozzáfűzi: „Bár látomása immár nem lehet a költőnek, papnak, politikusnak, hanem csak a házmesternének és a kábítószeres kamasznak”. És még tovább: „Ebben a látomásban magam újabb és újabb összerakása. Ami megmaradt.” Mindez csak akkor lehetne „mentő körülmény”, ha a mesemondó valóban „házmesterné” vagy „kábítószeres kamasz” lenne, avagy mégis csak teljes egészében költő, tehát nem valóságos személyként azonosítható névalak, nem társadalmelemző, aki a tudományos megismerés módszertanát átlényegülő költői előadásmóddal ötvözi, és akinek állításai, következtetései távolról sem pusztán esztétikai érvényességre formálnak igényt, lévén kiindulópontja sem esztétikai. (Senkit ne tévesszen meg az állatmese műfaja, hiszen ez a műfaj a régieknél sem a költészet, hanem sokkal inkább a bölcsélet körébe tartozott, maga Arisztotelész sem *Poétikájában*, hanem *Retorikájában* tárgyalja.)

De lássuk most már kicsit közelebbről is mesemondónk utazásait: hová, mi módon és miért utazik leggyakrabban, minek kedvéért lépi át legszívesebben azokat a bizonyos határokat?

Átváltozás és tükör

A mesemondó számára az utazás – átlényegülés, vagy beelényegülés egy másik, idegen világba. Formai szempontból az egyik utazási mód az átváltozás, a másik a tükörbe nézés. Évekkel ezelőtt, amikor Lengyel László még a jövőbe (persze, csak a legközelebbibe) is szívesen el-elutazott, volt egy harmadik utazási mód is, a tudományos fikcionalizmus ridegebb, bár esetenként nem kevésbé szórakoztató változata: a *forgatókönyvírás*. A közeljövő lehetséges – hol reményteli, hol fogvacogtató – forgatókönyvek sorozatában elevenedett meg, bomlott ki a kortársak előtt. De mióta a jövő eltűnt a horizontról (elpárolgott a posztmodernben vagy elnyelte a lehangoló jelen, ez most már mindegy), és nem határolja többé a jelent, maradt a múlt, a letűnt történelmi korok víztükre fölé hajolás, hogy jelenünk arcát – „korunk arcát” – e mesei trükkel megpillanthassuk. A mesemondó Lengyel László ezért gyakran utazik tükör által a homályos időkbe, a közelmúltba és a régmúltba (kedvenc úti célja a Kádárkor és a két világháború közötti Magyarország, de szívesen elidőzik a második világháború utáni Nyugat-Európában is), előszeretettel keresgéli saját arcát is letűnt korok nagy alakjainak – újabban elsősorban szépíróknak – portré-tükreiben (a központi tükör a naplói író Márai Sándor portréja). Valóságos nagy térbeli utazásokat ritkán tesz, ezek is csak akkor válhatnak mesévé, ha képzeletbeli utazásokat indítanak be, mint az Erdélybe (tehát egyszerre a gyermekkorba és a „létező Romániába”) utazások, vagy az Isten háta mögötti regionális hátsódudvarokba – Vad-Keletre, Kelet-Magyarországra – tett utak, amelyek során a jelenbe mint saját réműletes múltunkba, vagy fenyegetően fölénk hajló jövőnkbe pillanthatunk be. Kína

még szóba jöhet érdekes utazási célpontként, de már Nyugat-Európa vagy Amerika maga a megtestesült kiszámíthatóság és titoktalanság: sem nem múltunk, sem nem jövőnk, sem nem jelenünk, így hát a mesemondó szemszögéből tökéletesen érdektelen úticélok.

Legszívesebben egy-egy személyiség mélyére, a felszín mögötti bensőséges világába utazik, és ez szinte mindig átváltozás formájában valósul meg. Az utazás célja: a Másik – mint szerep, maszk, figura, hiteles személyiség, hogy titkát, „működési elvét” megfejtse, lényé titkos mozgatórugóját felszínre hozza és ez által – bizonyos értelemben – le is fegyverezze, ártalmatlanná tegye. Ez a „bensőséges világába való behatolás” realizálódik az alakváltozásig menő azonosulás, az át- és visszaváltozás játékában. A mesemondó, hogy elmondhassa meséjét, és ezáltal megtörhesse valamely személyiség gonosz varázsát (hatalmát, nyomasztó súlyát, fölényét stb.) beöltözik mintegy alakjába, az ő fejével kezd gondolkodni, az ő szívével kezd érezni, hogy ráhangolódva, kiismerve észjárását, megtanulva nyelvét végül is belőle magából szólaljon meg, mint hasbeszélő hasából szólal meg kezében tartott bábuja, és az ő szavaival, az ő hangján fecsegje ki rejtett szándékait, valódi céljait, féltve őrzött titkait, tárja fel cselekvései belső rugóját. Különös módon egyesül ebben a beszéltető módszerben a tudományos megismerés szenvtelensége, kíméletlen tárgyyszerűsége az átváltozóművész sámán-, színész-, költőszerepével. Lengyel László kutatóként, expedícióvezetőként, kísérletező mérnökként, boncolóorvosként, ténypreparátorként vág neki az útnak, ami a másik személyiségbe vezet, de magát az utat

sámánként, színészként, költőként teszi meg, és az utazás hozadékát ő maga nevezi *személyiséglátomásnak*. Nem a személyiség „titok, északfok, idegenség” itt, hanem a behatolás: az utazás mint átváltozás misztériuma. A szakmai racionalitást, az elemző értelmet képviselő tudós *költőként* hatol be egy voltaképpen nem éppen költői területre, hogy ellopja (megint egy hermészi vonás) a terület – azaz a másik személyiség – titkát, megfejtse a nagyon is profánul felfogott személyiségtitkot. Az eleven személyek persze – akár a néhai orosz anarchista csasztuskában a csirkék – *ezt-nem-szeretik* (mármint azt, hogy „a csirkét főzik, a csirkét megeszik”). A valóságos, eleven, hús-vér személyek nem szeretik, ha megfejtik, vagyis lezárják őket; nem szeretik, ha portréjukat – lett légyen az mégoly valóság-hű – halotti maszkként illesztik eleven, semmivel nem azonosítható, szüntelenül változó-alakuló arcukra. S e tekintetben az igazság – persze, nem tudományos, hanem merőben erkölcsi értelemben – mindig a „megfejtésük” ellen ágáló személyek oldalán áll. Mert egy dolog a személyiséget valamely szerepében, tettében, művében elcsípni és értelmezni, lett légyen ez az értelmezés mégoly negatív, és más dolog a személy legbensőbb titkát „kifürkészni”, „megragadni”, „felmutatni” – „Megvan!” „Ez az!” –, hogy ettől kezdve – mint generatív grammatikában a mélystruktúrából minden egyes mondatot – ebből generálják minden egyes tettét, minden rezdülését, mindazt, ami volt, ami lesz, és ami még lehet belőle.

Személyiség és figura

Az persze minden mesehallgató számára nyilvánvaló, hogy Lengyel László nem hivatalból kirendelt portréfestő, akár egy politikus, akár egy párt, akár egy korszak, akár rég volt történelmi alakok vagy egy kortárs szépíró portréját készíti is el éppen valamelyik meséjében. Az viszont már kevésbé nyilvánvaló, hogy nem is hivatalrombolásra kirendelt ellenzéki portréfestő, jóllehet szíve mélyéből utál minden hivatalt, és viszolyog minden hivatalosságtól. Az ellenzéki hivatalosságtól is. Alapállása *személy szerint* az övé és rá vall: sem hivatalosként, sem ellenzékiként nem azonosítható, ami hol megbotránkoztatja, hol zavarba ejti, hol feldühíti a politikusokat és politikai véleményformálókat. Ám éppen e sápirozásban és sipírozásban találja meg saját alapállása igazolását, ebből az ellenállásból, megrökönyödésből, megbotránkozásból meríti mesélőkedvét és mesélő erejét. Sehová nem próbál tartozni: rühelli a csoportképeket. Magában áll, és megáll magában. Legalábbis addig, amíg van határ, amit átléphet. Mert az ő esetében az önmagán nyugalom egyensúlyi állapota szüntelen mozgást feltételez: ahhoz, hogy állva tudjon maradni, folytonosan át kell lépnie valamilyen határt: csoportérdekét, előítéletekét, konvenciókét. Talpon maradása múlik ezen, ezért minden határon átlép, minden határon túlmegy (ebből adódnak aztán a politikai botrányok és erkölcsi kalamajkák is), szükség esetén még saját személyisége határán is. Ez nem azt jelenti, hogy egyáltalán semmihez sem kötelezi el magát. A szellemi megismerés, a dolgok végére járás, a megfejtés, a feltárás, a közvetítés hermészi kalandjának, saját alkatának és a személyes elkötelezettségének nagyon is elkötelezettje ő. Csakis a minden határon átjáró

megismerés szellemének engedelmeskedik. Csakis fellobbanó kíváncsisága, a talányok megfejtésére hangolt természetes esze, másokba belehelyezkedni kész írói képzelőereje készítheti őt portréfestésre. De mivel magában áll és magából indul ki, a tudományos megismerés általános szelleme személyes szellemmé, individuális megszállottsággá és költői invencióvá válik gondolkodásában: a heurisztika intuícióba vált át, s megfordítva, az intuíció heurisztikába. Ebből adódnak modern erényei és modern hibái. Mindenre reflektáló modernsége önmagára nem reflektál, márpedig a reflektáltságnak ezt a típusát *naivnak* kell tekintenünk. Ez az, ami a minden határon fürgén és kajánul átjáró észnek és a „valóságot” finomra metélő elmeélnék mesei bájt kölcsönöz, de ami otrombaságnak és könnyörtelenségnek hat az egyes személy határaihoz érve, a személyiség igazságával szemben, ami sem meg nem fejthető, sem ellene nem fordítható, nemcsak mások, de még maga e személyiség által sem, ha önértelmezésével netán ő maga kísérli meg lezárni, azaz felszámolni önmagát. Ebből a szempontból mellékes, hogy a szerző mások vagy saját „bensőségessége világába” hatol be, mások vagy saját személyisége poklából cibálja elő fülükénél fogva a kisebb-nagyobb ördögöket, hogy felmutatva és kiharancsolva őket másokból vagy magából („kívül tágasabb!”) megszabadítson és megszabaduljon. Kétségtől Lengyel Lászlóban is van valami abból a protestáns prédikátorból, akit Németh László szavaival ő maga jellemez így a néhai *Valóság* szerkesztőinek portréit metszegetvén: „Egyik oldalon az emberi cselekedetek szabadszájú, minden rosszat föltételező beállítása, másik oldalon a nyughatatlan

igazságszomj”. Ez a minden emberi dolog mélyén rosszat sejtő, gyanakvó készenlét, amelyet úgy meg tud rendíteni egy-egy jó cselekedet vagy jóságos emberi lény, termékeny lehet az igazság kiderítése szempontjából, de irgalmatlansága folytán mérhetetlenül sok igazságtalanság forrása is az eleven személyiséggel szemben, ami végső soron nem a másik, hanem a saját személyiség nem kellő szeretetéből, túlon túl kíméletlen megítéléséből fakad. (Igaz, a saját személyiség fölötti ítélethirdetés éppen a megkettőződés által bizonyos előnyt, menekvést is jelent e személyiség számára, legalább azáltal, hogy nála van és nála marad a szó.)

A politikai panoptikum bábui, a politikai árnyjáték figurái, a politikai állatkert állatai, vagyis az eleven személyiségre rámeredett szerepek, az eleven arcot helyettesítő maszkok csakugyan megfejthetők, csakugyan rugóra járó, programozott szerkezetek. De a politikai alakokról rajzolt szellemesen zord karikatúrák, gunyoros állatmesék eleve nem a személyiség, hanem egy képlet, egy típus, egy szerkezet megfejtését adják. Éppenséggel elvonatkoztatnak a személyiségtől, szétválasztják – nem mindig fájdalommentesen – a személyiséget és a szerepet. Már ahol és már amennyire. Mert mindaddig, amíg egy politikus mint szerep, maszk, szerkezet izgatja Lengyel Lászlót, mindaddig, amíg egy efféle kevésbé szeretetreméltó szerkezetet szed szét, belez ki már-már gyermekdeden önfeledt örömmel, könnyörtelenül és leleményesen, addig a dolog teljesen rendben van. De mihelyt nem figurákat elevenít meg – például rókává, medvévé, hiúzzá, vakonddá, tigrissé átváltozva őket –, és nem személyiségeket értelmez, hanem személyiségeket

akar saját figurájuk dobozába zárni (Tamás Gáspár Miklóst könyörtelenül, Esterházy Pétert könyörületesen, hiszen mégiscsak kellemesebb „Ladiklaci Kandúrnak”, mint „Luciferinek” lenni, azaz: *nem lenni*), akkor baj van. Nemcsak azért, mert egy személyiség nem figura, kócbábú, ezért nem ajánlatos és nem is lehet így szétszedni, „kibelezni”, hanem azért is, mert a mesemondó nem érzékeli a bajt, nem érzékeli, hogy itt választania kell: vagy figurát fejt meg, vagy személyiséget értelmez. Egy figurával szemben lehet kíméletlenül, akár igazságtalanul lezáró, de egy személyiséggel szemben nem, azt nyitva kell hagynia, engednie kell visszabeszélni, ellenállni, kicsúszni az elemző értelem hálójából. Különben érvei visszájukra fordulnak, és a szerző ellen fognak tanúskodni. A személyiség, ha esetenként jól rugózik is, nem rugóra jár.

Post festa

A Korunkba zárva – az Útfélen és a Magyar alakok után – Lengyel László harmadik mesegyűjteménye, szerzőjétől és olvasójától eltérően csakugyan korunkba van zárva: abba a négy évbe, amely anakronisztikus és megtévesztő módon történelmi korszaknak adta ki magát, és legnagyobb megrökönyödésünkre belőlünk magunkból is kortársakat csinált. Az utolsó magyar történelmi kor, a Kádár-kor függelékéről és kényszeres meghosszabbításáról, az „Antall-korról” vagy „Antall-éráról” beszélek, amely részben a politikai rendszerváltás természetéből adódóan, részben a kormányzati hatalmat demokratikusan megszerző pártpolitikusok uralkodó

eszméinek, gyermekteg látomásainak és régi beidegződéseinek köszönhetően, több volt egy szokványos parlamenti ciklusnál. Ez a történelemlátszat (szabadító hősökkel és szabadító tettekkel) lobbantotta föl a korszellem lángját, szította fel a régi félelmeket és a régi reményeket (köztük egészen eszelőseket is), s ez lehelt életet a modernitás haldokló műfajaiba, mindenekelőtt a publicisztikába, visszaröpítve mindannyiunkat a műfaj ifjúkorába, a századfordulóig, Adyig, sőt még tovább, Eötvösig, Csengeryig, Keményig. Ady 1900-as években írott fulmináns publicisztikai írásai 1992-93-ban úgy hatottak a magyar sajtóban, ha olykor megjelentek, mintha napi megrendelésre, egyenest ide, nekünk írták volna. (Kopátsy Sándor egész könyvben fordította szembe a „kor” anakronizmusával Ady Endre szikrázó publicisztikáját, amit a maga részéről Lengyel László csak megtetézt a könyvhöz írt „levélféle” előszavával.) A *Huszedik Század* és a *Századunk*, a *Szép Szó* és a *Válasz*, Jászi és Csécsy, József Attila és Bálint György, Szabó Zoltán és Bibó minden – vagy csaknem minden – publicisztikai írása úgy hatott, mint számonkérés és vádirat e korszakos anakronizmus ellen. Az élő kísértetek saját fejükre idézték a múlt szellemeit. De az élő szellemet is anakronisztikus harcra kényszerítették. Nemcsak az igaz tehát, hogy, mondjuk, az *Ars Scribendi*-sorozat fél évszázaddal ezelőtti, elfeledett publicistái hirtelen életre keltek 1992-93-ban, hanem az is, hogy az 1991 és 1994 között, vagyis a mi „korunkban” született publicisztikai írásokat máris úgy gyűjthetné össze és adhatná közre a sorozatszerkesztő, mint fél évszázaddal ezelőttieket, talán éppen ezzel a címmel: *Korunkba zárva*.

„...Most mindenkit a publicisztika érdekel. Lehet, hogy most csak publicisztikát lehet írni. Ezek ilyen publicisztikai tejfölévek. 1989 és 1993 között az üveghegyregényen-túli, az Óperenciás tenger-versen-inneni világ volt. Csak a kurta farkú malacok túrtak”- foglalja össze e „korszakos” helyzetet Lengyel László a Ladiklaci Kandúr portréját mintázva. Ám ezek a „tejfölévek” úgy elmúltak, mintha nem is lettek volna, vagy legalábbis nem tegnap. Manapság talán a publicisztika érdekel minket legkevésbé. Lehet, hogy most publicisztikát lehet legkevésbé írni. Egy biztos: publicisztika nélkül egész jól megvan író és olvasó. S ez már magában véve is a publicisztika fontossága és ereje ellen tanúskodik. Oda a kor, s oda a korszakos publicisztika lehetősége is. Lengyel László 1994 végén megjelent kötete is az „Antall-korba” van zárva, ha nem is úgy, mint szorgosan zümmögő méhecske, vagy pimasz piaci legyecske borostyánba. Az irodalom kora a politikában végleg lezárult. *Utána vagyunk.* Ott, ahol már annak előtte is voltunk. Annyi mellélépés, belelépés, átlépés után – túl minden határon. Benne vagyunk. A határtalanban. Az átléphetetlenben.

A katyvasz esztétikája

(1996)

Lengyel László:

A rendszerváltó elit tündöklése és bukása

Minden forradalom másként csinálja. Másként falja fel gyermekeit. Mi mást is tehetne szegény forradalom, ha előbb-utóbb állammá és hatalommá, üzletté és vagyonná, pártokká és bürokráciává kell válnia? Ki forradalmat csinál, mind csalódik végül. Vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni. De a forradalom nem mindig grand guignol, rémdráma, vérterror. A pénz forradalma például senkit sem állít forradalmi vésztörvényszék elé, nem fejeztet le, nem lövet agyon. A pénz forradalma, *e globális végforradalom*, amelynek hatalmas farokcsapásai nyomán tűntek el a kelet-európai hadi-államszocializmus eszméből, verítékből és vérből összetapasztott birodalmi bástyái, a pénz forradalma legfeljebb benyújtja a számlát a mai magyaroknak: *volt* egy „koraszülött jóléti állam”, *volt* egy nyakra-főre fölvelt nyugati hitelekből finanszírozott olyan-amilyen modernizáció, *volt* egy ennek megfelelő életszínvonal, *volt* egy akkora-amekkora termelékenység, *volt* egy kisember-léptékű államszocializmus (alias kádárizmus, “legvidámabb barakk”, “Gulyás-kommunizmus” stb.), és persze volt még sok minden más. *Nos, az annyi, mint:* egy darab oligarchikus demokráciára beálló, kívülről-belülről megkérdőjelezhetetlen paternalisztikus politikai rendszer, annyi, mint gazdasági csódtömeg (stagnáló növekedési pálya, lerázhatatlan évi

20-25%-os infláció és tartós 10 % körüli munkanélküliség), annyi mint erkölcsi csódtömeg, a társadalmi és államélet minden területén, tökéletes szolidaritás-hiány, soha nem látott mértékű korrupció, végül annyi mint egy darab rendszerváltó elit (komplett!) bukása összes realizálhatatlan politikai eszméjével, érvényesíthetetlen csoportérdekével, szakmai tudásával és tudatlanságával, elmaradt erkölcsi példamutatásával és szellemi potenciáljával egyetemben.

Barátom és kollágám, Lengyel László *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása* című könyvének zárófejezetéből idézem a címszavakat, melyekben elkészíti és benyújtja a rendszerváltás számláját (ÁFA nélkül!) a Kádár-kor színtereiről – a hatalom barlangjaiból, a szakmák és nagyvállalatok korporatív világából vagy épp a szabad szellem levegőegéből – jövő, lopakodó, nyomuló, aláereszkedő elitcsoportoknak. Lengyel László, aki az elmúlt években inkább politikai állatmeséivel szórakoztatta élveteg olvasóit, ezúttal nem a nagy politikai mesemondó, hanem a politikai és erkölcsi számlakészítő (pénzügykutató elnök-vezérigazgatóhoz illőbb, de nem kevésbé szórakoztató és tanulságos) szerepében lép a nagyközönség elé.

Egyik kedvenc mutatványát láthatjuk. Igaz, ezúttal nem a hatalom, hanem a rendszerváltó elit orozslánjának kitátott (pontosabban: tátva maradt) szájába dugja be fejét, persze most is csak azért, hogy alaposabban kitanulmányozza rágási és emésztési technikáját, megszámolja fogait és végül megtegye a lesújtó bejelentést: az orozslán kimúlt. Természetesen nem rüg bele a döglött orozslánba, csak kimúlásának okaira

kíváncsi. Diagnózist készít, amelynek alapján aztán a számlát kiállíthatja és benyújthatja. Nem véletlenül bukkan fel könyve lapjain annyiszor Hankiss Elemér neve. Lengyel László könyve – alighanem tudatosan – az ő elhíresült *Diagnózisait* idézi. Nem annyira írása modorával (az hamisítatlanul “Lengyel László”-i), mint inkább észjárásával, szellemes levezetéseivel, ötletességével, szókimondásával és főként tüntetően korszerűtlen moralizmusával. E moralizmus kétélű. Egyfelől kétségkívül a rendszerváltó elit felé vág, amennyiben Lengyel László az anamnéziséből (a Kádár-kor elemzéséből) olvasójával ellentétben azt a következtetést vonja le, hogy lehetett volna másképpen is: a szóbanforgó oroszlának nem kellett volna feltétlenül kimúlnia, föltéve, hogy a rendszerváltó elit kevésbé tutyimutyi, önző, felvilágosulatlan, hatalomszomjas és pénzsóvár. A Kádár-kor összes létező diskurzusának (“szovjetszkij jazik”, káder-nyelv, plebejus-nyelv, peremlények nyelve stb.) kimerítő elemzéséből, összes élethazugságának (Holocaust-hazugság, felszabadítás/megszállás-hazugság, nemzet-hazugság, 56-hazugság, szocializmus- és konszolidáció-hazugság stb.) és életdicsekvéseinek (munka-dicsekvés, életszínvonal-dicsekvés, férfi-dicsekvés, stb.) enciklopedikus bemutatásából, valamint hatalmi technológiáinak, érdekmozgásainak leírásából egyként az következik ugyanis, hogy más oroszlánunk mint ez aligha lehetett volna, ennek viszont szükségképpen ki kellett lehelnie a lelkét (éppenséggel a *lelkét*, mert a rendszerváltó oroszlának *lelke volt!*).

Oroszlánból nem lesz szalonna. A kérdés inkább az, miért nem lett mindenkiből oroszlán vagy mennyire lett az,

mikor lépett vissza – mint akár maga a szerző is – a hatalomváltó elitből a szakértői elit és a hatalomnélküli értelmiség pozíciójába. Abba a pozícióba, amely a hatalom mellett, a hatalmon kívül vagy a hatalmon túl van. És miért lépett vissza? A korszerűtlen moralizmus éle azonban az olvasó, közelebről az egész megszólított és megidézett posztkádári magyar társadalom felé is vág: ismerd meg önmagad! Nézz szembe azzal, ami vagy, és azzal is, ami voltál, hátha még lehet belőled valami. Egyelőre ugyanis – hála elitjeid derekas helytállásának – egyetlen nagy katyvasz vagy, drága magyar társadalmam! Lengyel László elemzéseiből kiderül, hogy a katyvasz nem véletlenszerűen és nem egyik napról a másikra állt elő a Kádár-kor szabadságnélküli rendjéből (váravárt, nyugatias típusú polgári társadalom helyett), hanem egy hosszú katyvaszosodási folyamat eredményeként, mely a modernitás lezárulásával és a globalizációval is összefügg. De ha előállt, illő rákérdezni: mi a katyvasz ma? És bár a kérdésre adott felelet a könyv diagnózisának legkevésbé kifejtett része, igencsak meggyőzően hat. A katyvasz ugyanis Lengyel László szerint még sokáig velünk marad. Ez az a világállapot, amibe megérkeztünk. „Nem átmenetben vagyunk. Nem egyik rendszerből megyünk a másikba. Nem káoszba megyünk a rendbe. Nem transzformációs válság, amit átélünk. Amiben vagyunk, az a rendszer. A káosz a rendünk. A káoszba, az összevisszaságba rendezkedtünk be. A szigorú szabályok és normák szerint örvénylő káoszba.” Nyilván nemcsak mi itt, Magyarországon.

A végkövetkeztetés rezignált, de hát mit várhatnánk egy javíthatatlanul modern szerzőtől a posztmodernitás

körülményei között? Lengyel Lászlónak korszak kell, azt a történelmi időt szereti, amely korszakká sűrűsödik, korszakként alvad meg a társadalomkutató legnagyobb öröme. Azt az időt szereti, amely politikai korszakként szedhető ízeire, amely keletkezésének, összeállításának és hanyatlásának áttetsző logikája szerint mutatható be. Nem csoda, ha a Kádár-korba (részben magának Kádárnak a személyiségébe) lépve vissza (illetve bújva bele) megint egyszer elemében van. Nemzedékével – az utolsó történelmi, tehát modern nemzedékkel – együtt szívta magába e korszak levegőjét. Minden rezdülését ismeri. Ez a nemzedék az utolsó abban is, hogy – a korábbi *történelmi*, és nem pusztán biológiai nemzedékekhez hasonlóan – félszavakból megérti egymást. Méghozzá a történelmet idéző félszavakból. Lengyel Lászlón kívül egyetlen társadalomkutatót sem ismerek, aki e nemzedék legjobb szépíróihoz (egy Esterházyhoz, egy Parti Nagyhoz, egy Kornishoz) mérhető érzékenységgel és érzékletességgel tudná visszaadni a Kádár-kort. Valószínűleg nem véletlenül csúszkál írásaiban szüntelenül a tudományosság és a szépirodalom határán. Könnyedén megveti lábát bárhol a történelemben, ahol korszak van. Ezért is mér össze oly szívesen korszakot korszakkal, nyúl megvilágító példaként a modern történelem – európai és magyar – legkülönfélébb korszakaiba. Ezért szereti a korszakalkotó államférfiakat, ezért foglalkoztatják minden időben a kortársai, és ezért igyekszik minden szellemi erejét latba vetve kortársunkká válni. De mi lesz a kortársakkal, ha nem jut nekik kor? Mi lesz, ha a modern történelem ideje (s persze, nem *a* történelem!), mely korszakokban tagolta és szemlélte

magát, lezárul? Nos, ott megáll a tudomány, véget ér az elemzőkedv. Ott a múltba fordulás és a rezignáció veszi át terepet. *Az idő katyvaszának nincs tudománya. Ha van, csak esztétikája van.* S ezt nem azért mondom, hogy hazabeszélve, esztétáknak követeljem azt a terepet, melyet mindezidáig a társadalomtudomány művelt meg tőle telhető szorgalommal.

A Kádár-utáni időkről, a mi időnkéről Lengyel László kénytelen megállapítani, hogy az bizony nem alkot korszakot. Nem azért, mert nincs meg hozzá a kellő távlatunk, mert nem telt el még elegendő idő. Hiszen 1946 és 1956, 1958 és 1968 között is csak tíz év telt el! *A korszak nem az idő mennyiségének, hanem minőségének kérdése.* Ez a minőség hiányzik most már. Pontosabban: hiányzik a fenének! Inkább örülnünk kellene annak, hogy a mi időnk – a jelenidő – nem képes és aligha fog valaha is, bármennyi idő telik is el, korszakká zárulni. Nevezhetjük az időnek ezt korszakba foglalhatatlanságát, rendezetlenségét katyvasznak is. Nem fog tiltakozni ellene. Ha katyvasz, hát katyvasz! Te katyvasznak nevezed, ő szép, új világnak, megint más katasztrófának. Anything goes.

Ki a fasírt most?³

(1997)

Lengyel László:

Mozgástér és kényszerpálya

Mekkora mozgástere lehet egy fasírtnak? Tapasztalatból tudjuk, hogy nem nagy. Olyannyira nem, hogy talán egyáltalán nincs is mozgástere. A fasírt kényszerpályán van. Azazhogy mozog. Mégis mozog. Eppur si muove! Ámde sohasem önszántából. Mozog, ha kénytelen mozogni. Mozog, mert a pálya, amelyre lökték vagy lökődött, erre kényszeríti. Ha azonban kicsit mélyebbre ásunk a fasírtban, kiderül: nem is ő van kényszerpályán, hanem ő maga a kényszerpálya. De hát tudja ezt már mindenki: ifja, vénje, csúfja, szépe, tudja ország és hatalom, tudja, balsors kit régen tép vagy kit sorsa e fasírtba sodort.

De hogy kerül a fasírt az asztalra 1997 verőfényes és szabad magyar nyarán, a könyvheti fák árnyas lombjai alatt? Anakronisztikus ez kissé, nemdebár? Nos, miután Lengyel László legújabb könyvének címe *Mozgástér és kényszerpálya*, mottója viszont Örkény *Fasírtjának* néhány sora (meg aztán, szavam ne feledjem, e sorok írója is letette a maga *fasírtját* a rendszerváltozás asztalára, midőn pedig még „sötét volt mint egy fasírtban”), nos, mindezért talán nem hat túlzásnak, ha most, e kis könyvheti hozsánnát hangolva, a fasírtnak – igen, igen, a Magyar Fasírtnak, nem a visszasírtnak, hanem az újnak –

³ Elhangzott 1997-ben, a Könyvhéten, Lengyel László könyvének bemutatóján.

engedem át szót. Mert – bizony mondom néktek! – a rendszerek jönnek-mennek, a fasírt azonban marad.

Lengyel Lászlót igazából két kérdés foglalkoztatja: ki/mi a fasírt most? És: ki darál le kit? Közben persze szenvedélyesen izgatják az új darálókészülékek típusai és a darálási módszerek is. Sőt, néhány eddig ismeretlen, ámde lehetséges darálási módszert is leltárába vesz a sokat próbált magyar fasírt elrettentésére. S csakugyan: ki áll most a húsdaráló karjánál, ki darál most – hogy ennél az ódivatú, rendszerváltás előtti metaforánál maradjak –, ha egyszer minden jel szerint nem mi, magyarok? (Vigyázat! Csurka-szagot érzek!) Se módunk erre, se erőnk hozzá. Saját húsról nem is beszélve. (A sertés, mint tudjuk, már kiment a divatból.) Egyébként is különbejáratú (és kimenetű) nemzeti húsdarálók nem léteznek többé. Legfeljebb annyiban, amennyiben külön bejáratuk és kimenetük ugyanakkor a globális fasírtnak az előállítására szolgál. Közgazdasági szempontból – és itt szorzó- és osztószámok következnenek, ha engedném, de nem engedem – Magyarország, mint hallom, rég nem képez önálló gazdasági egységet, és a magyar társadalom számára ez még a jobbik eset. (A rosszabbik: a kvázi-autarchia, vagyis a kimaradás-kiszorulás a globális darálásból-darálódásból.)

És itt fölhorgad bennünk kurucmód a kérdés: nem lehet-e, hogy ha mi nem darálunk, esetleg minket darálnak? Pontosabban: újradarálnak. S mert szokva vagyunk már hozzá, (meg ugyebár „finomul a kín”!) , észre sem vesszük? Sőt, a globális fasírt nagy közös ügyén dolgozva – bedolgozva? – talán mi magunk daráljuk előre magunkat a világhaladás hurkabelében, melyen át

kolbászként tör előre az emberiség, akár egy hadsereg? Az is lehet, hogy most lépünk elő teljesen ledaráltakból másod- vagy harmad-darálókka, s ha minden jól megy, elődarálókka is válhatunk? Végére a darológépek karját is ledaráltak forgatják. *Darált daráltat darál* – ebben a három szóban tudnám tömören összefoglalni a civilizációs folyamat véghezadékát.

Ámde félre a talányos szóképekkel és a zavaros enigmákkal! Beszéljünk magyarul vagy legalábbis azon a kelet-európai fasírtnyelven, amely ránk maradt. „Mozgástér” vagy „kényszerpálya” – ez itt a kérdés! E két szó, amelyet egészen feltűnő helyen – a könyv címében – rejtett el a szerző, félrevezető anakronizmusok. Az anakronizmus abban áll, hogy a nyelvi képzelet szárnyain visszaröpíti olvasóját abba a – tisztesség ne essék szólván – pre-posztmodern időbe, amikor efféle metaforákkal („kényszerpálya”, „társadalmi csapda”, „történelmi zsákutca”) még be lehetett világítani a kelet-európai társadalmak sötét zugaiba, amikor a kritikai gondolkodást még efféle metaforák delejezték és szabadították föl. Könyörtelen, bátor, vakmerő metaforák röpködtek az államszocializmus vasból és acélból öntött égboltozatán, büszkén húzva maguk után hatalmas, fényes csóva-farkukat. E metaforák lelepleztek, ítéletet hirdettek, kétségbe ejtettek, felvillanyoztak, mélyen szántottak és vakmertek, egyszóval tették, ami kell. Akkoriban magyar reformerek, nyugati kremlinológusok jövőbe révedő szeme „forgatókönyveket” látott, egyszerre többet is, de kettőt – egyet, ami happy enddel, és egy másikat, ami unhappy enddel végződik – biztosan.

Az időt forgatókönyvként kaptuk meg, és ha a forgatókönyvek nem is realizálódtak, jól esett bennük lapozgatni, kockát vetni az idővel. Mert amikor a történelmi idő forgatókönyvként kerül ki a kortársak szeme előtt, mindaz, ami a jövőben történni fog velük, ami vár rájuk, akkor némi fölényre tesznek szert vele szemben. Egy továtúnó pillanatig isteneknek képzelhetik magukat, akik fölülről néznek le e világra, s eltűnődhetnek a sors forgandóságán, mintha ők maguk lennének a Gondviselés szemei. Közben a forgatókönyveket vissza-visszahajítja a történelem, ez a kérlelhetetlen producer. Ma már ő is csak azt hajlandó leforgatni, amiben pénz van! Márpedig ez mindig ugyanaz a forgatókönyv: a Jó győzelme a Rossz fölött, mégha e győzelem érdekében átmenetileg és dialektikusan a Rossz képét kell is a Jónak magára öltetnie.

Megtévesztő tehát Lengyel László könyvének anakronisztikus címválasztása, mert éppen arra utal, hogy többé nem a jövő (az elközelgő, a félelmetes, a boldogító jövő) szorul rá arra, hogy elképzeljük és elmeséljük, hanem a jelen; nem az, ami lehet vagy lesz, hanem ami van. Se mozgástér, se kényszerpálya. A könyvcím fordított perspektívát nyit szándékolt anakronizmusával és első leütésével – *Az új Európa magyar szemmel* című esszével –: onnan nézi azt, ami lett, ahonnan egykor néztük azt, ami majd lesz és lehet. A fordított perspektíva – bizonyos értelemben békaperspektíva –: magyar perspektíva. Hiszen a könyv tárgya éppen az új Európa, ahogyan ma Magyarországról látszik. Ha tehát e régi metaforákat – magyar és kelet-európai metaforákat – a könyv címével kiterjeszti egész Európára, sőt az egész posztmodern világállapotra, akkor az nem provincializmus, hanem

inkább a történelem iróniája: fricska, melyet a Nyugatnak Kelet-Európa adott, mikor fogta magát és se szó, se beszéd összeomlott. Ezzel nem pusztán a Gonosz Birodalmának lett vége, hanem a Jó Birodalmának is, amely éppen a Gonosz révén tett szert a „jó” épületes jelentésére, és – tegyük hozzá – némi független nyugalomra is, amennyiben nem nehezedett rá teljes súlyával a világ, a teher megoszlott a Jó és a Gonosz vállán, tetszett, nem tetszett, együtt kellett azt cipelniük, ha már egyszer a vállukra vették.

A „kényszerpálya” és „mozgástér” modern kelet-európai metaforái egykoron egy beállt, megszilárdult, végleges világrendet jelenítettek meg, amelyben egy kis ország csak kényszerpályán haladhatott, de némi leleményességgel azért mozgásterét is növelhette. Mikor tehát Lengyel László, korunk nagy magyar *politikai mesélője* átviszi e metaforákat ama túlsó partra, vagyis most már Nyugat-Európára és az egész világra alkalmazza, meglehet, nem minden rejtett káröröm – magyar káröröm, kelet-európai káröröm – nélkül, akkor ezzel azt állítja, hogy valami megint beállóban, lezárulóban, bevégeződőben van.

Ha a készülő világrend ma jobban látszik Magyarországon, mint valamely uralkodó hatalom felől nézve, akkor csak azért, mert Magyarország nem a világ, mert még mindig létezik, pedig hát olyan szívesen nem lenne már! Amennyiben van még, mindenesetre kívül van, és amennyiben belülré fog kerülni, nem lesz többé. Onnan tudhatjuk, hogy még nem vagyunk benne, hogy még látjuk a világot. Indulatosan, gúnyosan, megvetőleg. Pedig sietnének belé boldogan mi is, akár a kis Túr a Tiszába! A

világ, a mi szeretve elnyelő édesanyánk azonban még nem döntötte el, mit akar velünk: tegyen, vagy inkább ne tegyen magáévá. A világ ugyanis nem számított rá, hogy mi is jönni fogunk. Ahogy nem számított a kelet-németek jövésére és az oroszok távozására sem. „Mindenkiről azért nem volt szó!” – morogta kelletlenül. De akár befogad, akár kutaszít, akár lenyel, akár integrál, többé már nem lesz a régi. Valójában ugyanis nemcsak Kelet-Európa szűnt meg, hanem a vele szembenálló, hívogatóan szabad és gazdag Nyugat is, mely kedvtelve nézegette arcát és igazította el vonásait ebben a számára roppant előnyös tükörben. Az egész változást emblematikus tömörséggel foglalta össze a két Németország egyesülése, amely látszólag csupán Kelet-Németországot tüntette el, holott Nyugat-Németország sincs többé. Valami *harmadik típusú* lény van létrejövőben a hidegháborús világrendszerek jégkorszakából. Ha a „harmadik világ” metaforája nem lenne foglalt, azt mondanám: ez egy harmadik világ. Harmadik Németország. Harmadik Magyarország. Harmadik Európa. *Harmadik rendszer*. Sem nem ez, sem nem az egészen. Sem a kényszerpálya és mozgástér, sem a vereség és győzelem, sem a Nyugat és Kelet, sem a kapitalizmus és kommunizmus metaforáival nem írható le az, *ami* és – ettől elválaszthatatlan módon: *ahogy* – az ezredfordulón előállott. *Hol van már a tavalyi fasírt?*

Koinosz Hermész!⁴

(2003)

Két népszerű személyiség, általánosan elismert szakmai és közéleti teljesítménnyel, egyre terebélyesedő életművel a háta mögött, gondol egy nagyot és szembefordul egymással, hogy az így létrejött köztes térben – a „vallatott” és a „vallató” fiktív szerepében változtatva egymást – kimódolják és némiképp talán ki is kényszerítsék egymásból élettörténetük elbeszélését. Pontosabban szólva, kimódolják, hogy a számadó elbeszélés és visszafelé tekintő gondolkodás reflektív folyamatában *történetté álljon* össze, történetként csapódjon ki a nem-történő „én” körül mindaz, ami az élés, átélés és megélés közvetlenségében össze-vissza, összefüggéstelenül kavarog (se füle, se farka), s ami a személyes emlékezet közvetlenségében is inkább a tudatáram asszociatív láncreakcióiban – hangulatok, képek, ízek, színek, szagok egymástól felvillanó emlékképeiben –, semmint történetként ölt, ha egyáltalán, belső alakot.

Vallomás és hazugság

Hankiss és Lengyel, úgy látszik, csak a beszélgetés (pontosabban a másik végtelenül óvatos és tapintatos kikérdezésének, türelmes meghallgatásának) teremtett-

⁴ Megjelent a 2000 folyóirat *Margináliák* rovatában Hankiss Elemér – Lengyel László: *Kétszög* (Helikon, 2003.) című beszélgetőkönyvéről (In 2000, 2003. 11-12. szám, 85-98.1.)

kitalált szituációjában képesek túltenni magukat azon az önkéntelen vagy kötelezően vállalt – mintegy az értelmiségi „comme il faut”-hoz tartozó – feszengésen, szemérmességen, gyanakváson, olykor egyenesen viszolygáson, amellyel – ha eltérő mértékben is – e szükségképp vallomásos-meditatív műfajt mindketten kezelik. Ugyan mit számít az én életem? Egy ember élete ezen a világon? A glóbuszon? Valahol Európában? Épp itt és most Magyarországon? A második évezred legvégén? Ki vagyok én? Miért tartozna bárki másra az, ami velem és enyéimmel történt, amin átmentem/átmentünk? Van-e és mi közünk ezen a szinten egymáshoz? És ami még ennél is kérdésesebb: hogyan oszthatnánk meg másvalakivel (pláne mindenkivel!), ami – a költőt idézve – „megmenthetetlenül személyes” és egyszeri? Hogyan beszélhetnénk el önmagunkat anélkül, hogy az elbeszélés – a megformálás folyamatában – szükségképp hazugsággá ne torzulna? Ha meg az igazságot úgysem lehet elmondani, akkor mi értelme az egésznek? Nincs-e eleve kudarcra ítélve, nem reménytelen-e minden efféle vállalkozás?

Ez a visszariadás a vállalkozás szubjektíve átélt nagyságától vagy reménytelenségétől, ez a töprengő-tanakodó hanghordozás kétségkívül retorikai fogás is a két élettörténetet felvezető szövegben, s mint ilyen, az olvasó jóindulatának, rokonszenvének elnyerésére, illetve a szerzők, mint ismert és népszerű névalakok felé háramló olvasói jóindulat megerősítésére irányul, de nemcsak retorikai fogás. A bizonytalanság – szabad-e? kell-e? érdemes-e? – egzisztenciális eredetű: magvát az „incognitoként” és „nyelvcsapdaként” ismert dilemma képezi. Amiről *nem lehet* beszélni, arról ugyebár hallgatni

kell. De talán éppen azért *kell* beszélni róla, mert nem lehet. Nincs e lehetetlennél nagyobb erő, mely beszédre készítené az embert. Miért is beszélnénk arról, amiről lehet? És persze ebben az összefüggésben a hallgatás is beszédes. Csak az ember képes hallgatni, ha ezen a beszéd elnémulását értjük. Akkor pedig a hallgatás is lehet hazugság. A vallomások beszédhelyzet e feloldhatatlan ellentmondását talán Franz Kafka egyik – a gondolkodó nyelvet önnön csapdájába záró – paradoxona villantja fel legélesebben: „Vallomás és hazugság kéz a kézben járnak. Ahhoz, hogy vallhassunk, hazudnunk kell. Azt, amik vagyunk, soha nem tolmácsolhatjuk, hiszen azok *vagyunk*; elmondani csak azt mondhatjuk el, amik nem vagyunk, tehát a hazugságot. Csak a kórusban lehet némi igazság.”

Ha a közember (a nyilvános ember) életének valamely pontján bármi okból (mások unszolására, erkölcsi megfontolásból, „benső vezérének” engedve, politikai megrendelésre, a piac „hívására” vagy becsvágyból) úgy dönt, hogy elmondja addigi életének történetét, megalkotja pályája emlékezetét, akkor ritkán találja szembe magát az elbeszélhetőség morális és egyben filozófia dilemmájával oly módon, ahogy a *Kétszög* literátor értelmiségi elbeszélői. Mert bármi lett légyen is éppen hivatalos besorolásuk, tényleges szakmájuk, mindenekelőtt *literátorok* ők – *írástudók*, *clerc*-ek – és ezt éppen azzal vallják meg a szövegben, hogy az élet-elbeszélésből, az elbeszélés „hogyan”-jából és a „miért”-jéből problémát – morális és intellektuális problémát – csinálnak. A személyes sors egzisztenciális aspektusa elbeszélhetetlen: örökre incognitoba van zárva. Minden közlése, megfogalmazása, verbalizálása (egyben tehát

tárgyként való lekerekítése, szerepszerű bemutatása, dramatizálása, irodalmiasítása stb.) úgy jelenik meg az elbeszélés dilemmája előtt álló személy előtt, mint a hazugság, az önmeghamisítás fenyegetése, mint a hiteltelenbe süllyedés. Hankiss ezt a keserves egzisztenciális dilemmát sokkal kiélezettebben, szinte drámaian éli át, s nemcsak akkor és addig, amikor és amíg megfontolva Lengyel ajánlatát, rááll a beszélgetésre. A vállalkozás egzisztenciális képtelenségére való folyamatos reflexió úgyszólván beépül felidéző-émlékező és megértő-értelmező elbeszélői hangjának intonációs karakterébe.

Az immanens hallgató

Ezzel a dilemmával a *Kétszög* mindkét beszélője – Hankiss egzisztenciálisan kiélezett formában, Lengyel valamivel prózaibb módon – szembenéz, mielőtt egyáltalán belemenne a vallomásos beszédhelyzet fikcionalizálásába és elkezdene mesélni. Mintha a *pár*-beszéd, a kétszög köztes tere, dialogikus közösségisége némiképp az „igazmondó kórust” pótolná. A kórusban egymásra épülő, egymást keresztező, egymást építő-erősítő szólamok vannak: az *egyes* hangja hol kiemelkedik belőlük, előlép, hol visszasüllyed a szólamba, illetve a szólamok egymásra épülő közös hangzásába, anélkül, hogy valaha is teljesen elszakadhatna tőle, önállóvá és magányossá válva. A *Kétszög* kettős szólama is ehhez hasonlóan bonatkozik ki, egymásba fonódva-csavarodva, egymásra épülve, egymást ellenpontosva és ezáltal erősítve, s így léphet túl az egyéni hang vallomásos szólama azon az igazság-fokon, amit Kafka könyörtelenül

hazugságnak nevez, s amelyen külön-külön, önmagukba zártan, elszigetelten megrekedtek volna, akármilyen könnyörtelenül néztek volna is szembe elképzelt – az eltűnt időbe kivetített-elképzelt – önmagukkal (dehisz a „könnyörtelen szembenézés” is egyike csupán a történeteknek, a „hazugságoknak”!).

A beszélgetőkönyv szerzői tehát *egymásnak* – egymáshoz, egymás mellett, egymás ellenében beszélve – mondják el a maguk történetét, hogy ezen a módon *mindenkinek* elmondhassák, végtére is, beszélgetésüket a közlés, a közreadás, a nyilvánosságra hozatal feltett szándékával kezdik el és folytatják le. Az elbeszélés hallgatóját és tétjét is meghatározó szerzői intenció szempontjából nem lényeges, hogy a beszélgetés élőszóban vagy írásban folyik-e. Hiszen előbbire is csak azért kerülhet sor, hogy rögzítsék és utóbb megírják, persze, egy fikcionalizált beszédhelyzet és az ebben lehetséges beszédműfajok stilisztikáját követve. Úgy beszélnek tehát, mint akik kettesben, egymással beszélnek ugyan, de egyben a lehető legnagyobb publikum előtt beszélnek, kissé talán ahhoz hasonlóan, mint amikor beszélgető-műsorokban – színpadon, kamerák vagy mikrofon előtt – kérdezik ki vagy készítenek elbeszélésre, emlékezésre, vallomásra a meghívottat. Csak ezúttal a kifaggatásra kettős szerepben és két felvonásban kerül sor: a kifaggatott a következő felvonásban maga válik faggatója kifaggatójává.

Elbeszélő hangjukban mindenesetre nemcsak a másik személy van folytonosan jelen (akihez beszélnek, s aki mindenekelőtt arra hivatott, hogy aktívan hallgassa az elbeszélést és értő kérdésekkel ösztönözze, illetve irányítsa

azt), hanem egy egész *hallgatóközönség*, amely empirikusan ugyan nem határolható körül, mindazonáltal jól kihallhatóan és jól felismerhetően *a magyar értelmiségi osztály*. Más társadalmi összetételű hallgatóközönség ezt a beszédmódot vagy eleve nem is értené, vagy legalábbis nem találná magát benne, távolinak érezné a történetet, idegennek a hangot. Ez a – történelmileg és bizonyos fokig nemzedékileg is meghatározott – *kortárs értelmiségi hallgató* a páros élet-elbeszélés *immanens hallgatója*, aki mintegy benne él az elbeszélők hanghordozásában, jelenlétével aktívan részt vesz abban, ahogyan és amit magukról elbeszélnek. Értelmiségi hős, értelmiségi elbeszélő, értelmiségi hallgató, jóllehet az *így* elbeszélte életeken a huszadik századi kelet-európai történelem *magyar mintázata* üt át, ennyiben bárki számára saját életére vonatkoztathatóan, vagyis érthetően, elolvashatóan. Szó sincs tehát itt belterjességről, exkluzivitásról, egymást félszavakból megértő entellektüelek emelkedett eszmecseréjéről! A nyelv nagyon is közvetlen, köznapi, már-már familiáris: az értelmiségi életvilág a kortársi közösségben kitágul, a különös tapasztalatban mindenki saját tapasztalatára ismerhet. Mert a hanghordozástól elválaszthatatlan *immanens hallgató* csak a *formát* – a beszédmódot, az elbeszélésmódot, a stilisztikát – határozza meg, vagyis azt, hogy miért olyan a szöveg, amilyen; azt nem határozza meg, ki lehet a szöveg empirikus olvasója. A két hallgatói pozíció nem esik egybe: ha a szöveg megértéséhez az immanens és empirikus hallgatónak (olvasónak) azonosnak kellene lennie, akkor a szövegkultúra egész világa sötétségbe borulna előttünk: alig tudnánk valamit

elolvasni. Az immanens hallgató együtt születik a szöveggel és örökre benne marad, az empirikus vagy tényleges olvasó viszont nincs benne. Számára a szöveg ezzel az immanens hallgatóval *együtt* adott, mintegy tárgyi értelemben vett adottság, akár érti, akár nem érti az adott szöveget, akár élvezi, akár szenved tőle.

Ebben az értelemben a mesélőkör – szubjektíve: a mesélők és hallgatók számára – szinte intimmé válik: magunknak, avagy hát a „mieinknek” mesélünk magunkról – a magunk örömeire és okulására végett, de egy egész társadalom színe előtt. Vagyis az elbeszélésnek *bárki* az olvasója lehet. Bárki megértheti és kedvére értelmezheti, a maga értelmi világa felől nézve, ennek az értelmi világnak az érzéki-szellemi artikulációs szintjén (főltéve és meg is engedve, hogy a történet irodalmilag megformált, hiszen a szerzőket az irodalmi közlés és nem az öndokumentálás szándéka vezette). Csupán arról van szó, hogy a szövegben létesülő értelmi világ *a kortárs kelet-európai magyar értelmiség „világa”*, hogy mind szerzője, mind hőse, mind immanens hallgatója értelmiségi ember, értelmiségi látószöggel és allűrökkel, értelmiségi anekdotákkal, az értelmiség élet jellegzetes színtereivel (kutatóintézetekkel, egyetemekkel, szerkesztőségekkel, konferenciákkal, könyvtárakkal, tanulmányutakkal, ilyen-olyan mozgalmak gyülekezőhelyeivel és fórumaival, intézeti folyosók alkalmi és magánlakások rendszeres baráti és kollegiális fecsegőszalonjaival). Maguk az élettörténetek, a személyes sorsok is magyar értelmiségi sorsok, az értelmiségi (az írástudó) jól ismert morális dilemmáival – buktatóival és kételyeivel –, követendő és elutasítandó,

vágyott és gyűlölt életmintáival, mintát és ellenmintát teremtő hőseivel, a történelem – világnézetileg, nemzedékileg és szociálisan persze igencsak eltérő irányultságú és tartalmú, de azért jellegzetesen – értelmiségi látószögeivel, értelmiségi példabeszédekkel, kiszólásokkal, utalásokkal.

Vallomás vagy vetkőzés?

Aki önéletírásba vagy életének elbeszélésébe bocsátkozik, elkerülhetetlenül megkettőzi önmagát. Ez részben reflexív-megismerő, részben lírai-azonosuló vagy lírai-tagadó viszonyt feltételez önmagunkhoz, illetve ezek folyamatos váltogatását az út (vagy utazás) során, amelyet az emlékezés folyamatosan lefektetett sínpályáin haladva, önmagunkhoz teszünk meg, még a merőben privátot, az esetlegeset, a pusztán életrajzit is bizonyos jelentőséggel, súllyal ruházva fel, akár a személyiség fejlődéstörténete, akár valamilyen külső történet szempontjából. A szóbanforgó jelentőség *egyrészt* ismereti jellegű: a privátélet odáig legfeljebb saját belső használatra tudatosított mozzanataiban a közösségi élet (történelem, társadalom, erkölcs, politika stb.) nagy és átfogó történéseinek és töréseinek visszfényét pillantjuk meg és a kortársak/sorstársak életével összekapcsoló szálak sokaságára ismerünk rá tulajdon életünkben. *Másrészt* a személyes élet merőben privátnak tetsző mozzanatai is bizonyos erkölcsi jelentőséget nyernek a személyes élet önéletrajzi típusú, publikus elbeszélésében. Az elbeszélő ugyanis nem katalogizálni igyekszik élete eseménytörténetét, nem egy halom ténnyt hord előtünk

össze, hanem azért (akkor és úgy) beszéli el anyagát, mert maga is meg akarja érteni, egyben tehát értelmezni és valamiképpen igazolni is kényszerül: önvizsgálatot tart, számvetést készít az elemzés és ítélkezés/felmentés intonációjával (megálltam-e a helyem? elbuktam/elbuktunk? megtettem-e mindent? mit tettem és mit tehettem? miért maradtam itt? miért nem mentem el? mért vagyok itt még mindig? stb.stb).

Az elbeszélői hangnak ez morális (de legkevésbé sem rágódva moralizáló) színezete, az értelmiségi elbeszélők egyéni sorsát megint az egésszel kapcsolja össze, jelen esetben a korabeli magyar társadalom és egy társadalmi csoport vagy osztály (a magyar középosztály, úri és értelmiségi középosztály) egészével, továbbá egy-egy nemzedéki csoporttal (ez esetben a huszadik század három történelmi nemzedékéből kettő: a törzsökét tekintve a 20-as évek derekán-végén születettek és a negyvenes évek közepén-végén születettek csoportjával).

Végző soron az önéletrajz/önéletrírás/életvallomás azt az erőfeszítést foglalja magában, amellyel a tettei és művei révén nyilvánossá vált ember irodalmi (szépirodalmi, sőt, kifejezetten esztétikai) eszközökkel megküzd az „oikosz” magánjellegű, senkire nem tartozó életanyagával, hogy a megformálással – az emlékezetében élő képek, hangulatok, ismeretek, vagyis események, tények, reflexiók szelekciójával, izolációjával, kombinációjával – felszínre hozza az „oikosz”-ban és „idiosz”-ban a „koinosz”-t, a „közöset”. Ez a tét és ez a küzdelem választja el az életírás-memoár-életrajz-irodalomnak attól az óceánjától, amely kifejezetten a privátot, a partikulárisat, a senkire nem tartozót közli az olvasóval,

élvezettel határolva el a privátélet szórakoztató borzalmait, egzotikus, pikáns részleteit mindentől, ami a közösség komoly, *tehát* unalmas és fárasztó világával, a nyilvánossággal, a közemberivel kapcsolná össze. A „celeb”, vagyis a privátember vallomása *vetkőzést* (vagy vetkőztetést) jelent, nem pedig a nyilvános ember új aspektusból való fölépítését, vagyis általánosítást és az életanyag heterogén elemeinek összekapcsolását valamilyen elképzelt és megalkotott egész – az egész élet – részeként.

Két-három nemzedék

Mindkét életelbeszélésben egy-egy markáns, és a személyes sorsot meghatározóan befolyásoló Apa-figura magasodik ki az életvilág gazdag alakgyűjteményéből – modellként és/vagy ellenmodellként, a mintakövetés és a mintatagadás értelmében egyaránt. Elérhetetlen eszményként, már-már szoborként körüljárható módon állnak ezek az Apa-imágók a fiúk előtt, akik így – alkatilag – egész életükre fiúk maradnak, mert – ha más-más okból is – nem képesek és nem is akarnak Atyává – Pater Familias-szá, Úristenné, Autoritássá, Mesterré stb. – válni. Félreértés ne essék: nem az apa-szerep és a vele járó erkölcsi felelősség tényleges teljesítését tagadják meg, hanem annak *habituális felvételétől és eljátszásától* vonakodnak.

Hankiss esetében ez inkább kitérés a csodálattal felidézett Apa szerepének („az” Apa-szerepnek) elkötelező súlya és elmerévítő felelőssége elől (Apának lenni, Apaként fellépni egyben bezáródást, elnehezülést,

„késszé válást” is jelent). Lengyel esetében inkább az Apaszereppel való konfrontációból, a szerepben bennerejlő uralmi magatartás és autoritás-igény – nemzedékileg tipikus – elutasításából származik az „örök fiúság” habituális szerepe. Hankiss habituálisan megőrzött-kitartott „fiúsága”, sőt, kölyöksége (született csínytevő, trickster: hermészi alkatának, melyről alább még szó lesz, ez talán legmegnyerőbb, legelbűvölőbb vonása, mondhatni ez az ő sajátosan hermészi bája) nem a tekintélyellenesség nemzedéki érzületéből nő ki, mint Lengyelé, s ennyiben nélkülöz minden nemzedéki-történelmi jelleget és persze pátoszt is. Sőt, kifejezetten magánjellegű és pátosztalan: nem az engesztelhetetlenül lobogó ifjúság, hanem a kíváncsi, elfogulatlanul vagy épp pajkosan kérdezősködő gyermek habitusát testesíti meg a megismerésben. Személyes és nem nemzedéki, alkati és nem történelmi töről fakad, jóllehet, megvannak – mindenekelőtt Hankiss többszörösen is késleltetett indulásában és a fennállótól való viszolygásában e „gyermeki habitus” önkéntelen és tudatos választásának a történelmi okai is. Számára – úgy látszik – ez volt a legkézenfekvőbb (az alkatával, habitusával leginkább összhangban álló) kitérés a hatalommal való heroikus konfrontáció és/vagy prózai megalkuvás és együttműködés nemzedéki és igencsak felnőtt választása elől.

Kitérni annyi, mint kicselezni, átverni az ellenfelet. Mire fölcúsodik, már árkon-bokron túl lenni. Ártatlan képpel csúfot űzni a hatalomból. Ahogyan korlátolt osztályfőnökből az osztály fenegyereke űz csúfot – általános derültség közepette –, anélkül, hogy az felfogná, mi is történik éppen. Mert, persze, Hankiss is a

közönségnek játszik (akárcsak Lengyel). Szeret tetszeni, szereti, ha poénjai bejönnek. De nem akar minden áron tetszeni. Ő is elmondhatná magáról Iván Bunyinnal: „nem vagyok én aranytallér, hogy mindenkinek tetsszem”. Pedig sokaknak tetszik, sok híve, sok olvasója van. Sikeres ember, noha nem érzi magát annak. Nem, mert még nagyobb sikerről álmodik, vagy, mert megveti a sikert, hanem mert organikusan nem képes átélni *a sikert mint hatalom-pillanatot*. Mintha valami belső morális tiltás állná útját annak, hogy sikerét sajátjának tekintse. Mintha belülről folyton és kényszeresen elhatárolódna minden *külső sikerétől*. Egyszerűen nem hódol be a sikernek. Saját sikerének sem. Nem lesz a rabja. Mint minden kötöttséget, a siker hatalmának kötöttségét is rosszul viseli. Szabadságát félti tőle. A nem-sikeresség – nem-aszketikusan, de morálisan felfogott – sikere, ez az, amire ő pályázik. Az apai habitus elhárítása ebből a szempontból a sikeres felnőtté válás (a siker mint befejeződés, lezárulás, „bekötötté válás”) elhárítását jelenti. „Fiúnak” megmaradni – legalább habituálisan, legalább a gondolkodásban és az érzületben nem válni felnőtté –, nincs ennél nagyobb életsiker egy siker-kerülő számára.

A Hankiss saját korcsoportjából kiemelkedő – jelképesen „28-asoknak” is nevezett – nemzedéktől ez a *fiúi habitus nemzedékileg* idegen. Történelmi értelemben ez az 1945 utáni „alapító atyák” nemzedéke (pro és contra, mondhatni, egymás ellen és egymás mellett alapító atyáké), amely *habituálisan* már egészen fiatalon kész felnőtt volt, mert túl gyorsan került rá a történelem futószalagára, és *habituálisan* már harmincas évei végén komor felnőtt, tekintélyes, komoly idős ember volt,

függetlenül attól, hogyan alakult sorsa a világháborút követő két évtizedben: elszenvedte-e vagy incióálta-e az 1945-tól 1956-ig tartó rendszerváltásokat (gyakran hol elszenvedte, hol incióálta őket), aminek következtében a társadalmi-kulturális perifériára szorult – fentről lekerülve –, vagy ellenkezőleg: a perifériáról a centrumba került – alulról feljutva a hatalom – politikai, gazdasági, kulturális hatalom – legmagasabb szintjeire. Hankiss nemcsak „45-ös”-sé nem vált, nem válhatott (ehhez túlságosan távolról érkezett mind szociálisan, mind kulturálisan a főváros politikai és szociális szempontból is radikálisan átrendeződő értelmiségi világába, nem érintették meg „fényes szellők” népi kollégiumos illúziói, még átmenetileg sem élhette meg pozitívan a 45-ös rendszerváltást, amelynél mélyebb és radikálisabb nem volt a magyar történelemben), de nemzedéki értelemben nem válhatott „56”-ossé és „68”-assá sem. Éppen az államát és rendszerét vesztett „úri-keresztény középosztály” 1945 utáni társadalmi talajvesztése, „bűnös osztályá” válása – a családi, az osztálysors katasztrofális történelmi fordulata – szublimálódott nála *egzisztenciális alapélménnyé* és személyes karaktere jellegadó vonásává: nem azonosulni semmivel semmi körülmény közt, semmilyen hatalommal, semmilyen külső determinációval; nem köteleződni el pártok, ideológiák, filozófiák mellett, megmaradni az örök keresésben-és-találásban; semmihez nem csatlakozni végleg; életben és tudományban mindent feltételesen fogadni csak el; elhárítani, elkerülni, visszautasítani mindent, ami elnyeléssel, függéssel, kiszolgáltatottsággal fenyegeti a személyes egzisztenciát.

Lengyel – ehhez képest – a 68-as nemzedékhez (a modernitás utolsó tipikus nemzedéki formációjához) tartozik és teljes mértékben osztozik is a 68-asok nemzedéki sorsában – eszményeiben és habitusában, nyughatatlanságában és szelídségében, illúzióiban és vereségeiben, tévútjaiban és megtéréseiben. Lengyelt korántsem jellemzi az a fürgeség, könnyedség, csúfondárosság, amellyel Hankiss – a körülmények vagy mások által számára kijelölt – jó- és rossz-sorsok elől szüntelenül (és mindmáig) fityiszt mutatva elugrál. Lengyel is szívesen mutat persze fityiszt, de ő nem magányos egzisztenciaharcos, hanem ilyen-olyan nemzedéki kohorcok szervezője vagy hangadója, aki mindig teljes komolysággal megy bele a harcba, de mintha csak azért, hogy kiszállva belőle (avagy már menet közben kívülről kommentálva, felfedve a legtitkosabb haditerveket, a harcosok szenvedélyeit, lelki mozgatórugóit), ugyanilyen komolyan végére járjon az éppen folyó vagy lezárult harcnak, megfejtse a harc és a harcosok titkát: kik is ők és miért is harcoltak? Akár egy lírikus, egyszerre éli át az alany és a tárgy helyzetében az eszmei és politikai, a személyes és csoportos küzdelmeket. Szenvédélyesen azonosul valamivel vagy valakivel, de mintha csak azért, hogy becsalogassa a megismerés hálójába, és így, ezen a lényegbe hatoló módon ismerje meg és vallja ki végül is saját nem-azonosságát, sőt, idegenségét vele szemben. Ez – ez a végső nem-azonosulás semmivel és végső megismerni-akarása mindennek – ugyancsak hermészi alkatra vall, és egyfajta magányosságot eredményez. A kóbor lovag, a partizán, az akcióhős magányossága ez, aki ilyen-olyan nemes ügyek

mellé szabad akaratából és csakis végső esetben – ha minden kötél szakad – elkötelezheti magát, de egyetlen ügy mellett sem horgonyoz le véglegesen: mennie kell tovább, mert még sok dolga van, sok csomót kell még kioldania vagy kettévágnia, és ha ez a csomó ő maga, akkor önmagát is. Legszebb pillanatai ezek: a kötelékeknek, a hatalom és a személyiség csomóinak megoldása, igazi szabadító- és szabadulóművész. Más kérdés, hogy olykor magát a személyiséget is csomónak látja, és nem érti, miért vonakodik hőse a szabadságtól, miért ragaszkodik olyan elszántan rabsága kötelékeihez: azért, mert ő történetesen ezen a módon van egyben, így létezik, e kötelékek nélkül darabjaira hullana.

A 68-as nemzedéki kohorc mindig is kóborlovagok, partizánok, akcióhősök, közösségről vizionáló harcias Egó-k laza érzelmi és stilisztikai közössége volt, úgyhogy Lengyel László ebben sem üt el nemzedéke legjavától. Lengyel sem akar „odakozmálni” külső körülményekhez, hatalmi helyzetekhez, intézményes vagy tekintélyi szerepekhez, bármihez, ami megelőzi vagy helyettesítheti őt, amivel nem személy szerint és nem belülről azonos. Szabadon jár-kezel a szerepek között. A csillapíthatatlan megismerésvágy, a kuliszák mögé, a felszín alá hatoló, már-már gyermekded kíváncsiság hajtja. Eleme az elvárásoknak, érzékenységeknek, morális skrupulusoknak fittyet hányó, zabolátlan szabadság. Az atyai tekintélyesség, a megállapodott felnőttkor komolysága és komorsága, a moralizálás, az épületes hivatkozás tapasztalatra, falakra, korlátokra, határokra – általános ellenszenv tárgyát képezték a 68-as nemzedék szemében, Nyugaton és Keleten egyaránt. Inkább soha ne nőjön be a

fejünk lágya, semhogy olyan kőfejűekké váljunk, mint az előttünk járók. „Bár olvastam és mellbe vágott Heller *Valami történt* című regénye – írja Lengyel –, csak jóval később értettem meg: »Végre tudom, mi akarok lenni, ha nagy leszek. Amikor nagy leszek, kisfiú akarok lenni«. Sajnos, még mindig nem vagyok elég nagy, hogy átlépjem a kisfiúság határát, hogy úgy írjak, beszéljek, mintha még nem dőlt volna el a sorsom.”

Az apák nemzedékéből a konfliktuskeresők, a megvesztegethetetlenek, a tiszták, a más sorsot választók, akik valamiért – már 1948-49-ben vagy legkésőbb 1956 után – kibuktak a hatalmi elitből, belső és külső emigrációba szorultak, marginalizálódtak, üldözöttek vagy csak kegyvesztettek, mellőzöttek lettek, már pusztán helyzetüknél fogva közelebb kerültek a 68-as fiatal nemzedékhez, miközben saját nemzedéküktől eltávolodtak, elidegenedtek. A korabeli „lúzerek” hatalom- és tekintélynélkülisége, lezsersége, fiatalossága eleve megnyerő volt az induló fiatalok számára. Sőt, bizonyos értelemben a fiatal nemzedék „kooptálta”, magába fogadta e „kallódó”, nemzedékikből „kiesett” – és már pusztán ezért rokonszenves – öregebbeket: a tekintélyellenesség tekintélyeiként fogadta el őket, nem az „atya”, hanem az „idősebb báty” szerepében, akik az eleven, nem kanonizált történelmi tudás hordozói és továbbörökítői voltak számára (köztük sok 56-ossal, akik nem találták helyüket a kádári konszolidáció eufóriájában). Torzítatlan tudásra éhes, szenvedélyesen igazságkereső, a hivatalos tudással szemben gyanakvó, a hazug kompromisszumon alapuló fennállóval szemben engesztelhetetlenül kritikus hallgatóságuk éppen a 68-as

fiatal nemzedékből került ki ekkor, abból a nemzedékből, amely különleges történeti elhelyezkedésénél fogva – lévén végnemzedék, utolsó nemzedék – a történelmi horderejű cselekvés lehetőségének frusztráló hiányát a történeti oknyomozás szenvedélyességével és kifinomult történeti érzékenységgel próbálta pótolni. Ezekről az „idősebb testvéreként” a nemzedékbe fogadott, egyenrangú társként elismert apáktól (olykor nagyapáktól) teljesen idegen maradt, ösztönös irtózás vagy tudatos tagadás tárgyát képezte saját korosztályuk uralkodó habituális mintája (a paternalista autoritás) és *habituális fiatalság* tekintetében inkább a „68-as” nemzedékhez hasonultak. (Hogy mit értek „habituális fiatalságon”, azt talán kellőképp megvilágítja a Fidesz alapító nemzedékének sokakat meglepő, mindenesetre gyors és látványos habitus-váltása: habituális „elhasonulása” a fiatalságtól, így a félnemzedékkel idősebb liberális politikai apák habituális fiatalságától is, és beöltözése az apák paternalista-autoriter habitusába a 90-es évek közepétől.)

Hankiss habituálisan nemcsak saját nemzedéke megállapodott „felnöttségétől”, paternalizmusától üt el élesen, hanem e nemzedék számkivetettjeinek, „veszteseinek” (polgári, szociáldemokrata, NÉKOSZ-os, 56-os számkivetettjeinek és „veszteseinek”) habitusától is, mind ennek csalódott, rezignált, mindenre legyintő változatában, mind konfrontálódó, szakadár, lázadó, változatában. Hankiss – és e tekintetben alkatilag csakugyan közel áll Lengyelhez – több csapathoz, műhelyhez kötődött ugyan pályafutása során, de soha nem fűzte egyetlen csoporthoz sem olyan fokú érzelmi, erkölcsi

vagy politikai elköteleződés, hogy alárendelje vagy akárcsak összehangolja valamelyik csapattal saját személyes ambícióit, vágyait, terveit. Ha már, akkor inkább ő hozott létre csapatokat maga körül, de mindig témák, új ötletek, kutatási tervek kidolgozására és megvalósítására, sohasem saját szolgálatára. Mindig túl sok ötlete volt, túl sok minden érdekelte ahhoz, hogy kedve vagy ideje lett volna intézményesíteni önmagát, akár az iskola-teremtő, akár az intézményi atya szerepében. Egyébként épp ez az atyáskodástól mentes, nyitott, gyakorlatias, önzetlenül segítőkész, csak a teljesítményre figyelő attitűd tette őt olyan rokonszenvesé a 68-as nemzedék szemében: nem is volt érzékelhető, hogy *életkorilag* ő nem ehhez, hanem az előző nemzedékhez tartozik. Neki nem kellett hasonulnia, szerepet-váltania, mert alkatilag (nem pedig a történeti sors gyűrődései és nem is saját választása folytán) volt s maradt idegen tőle a Pater Familias szerepe. De idegen maradt a lázadó ifjúság romantizált szerepe is. Inkább a mindenre rácsodálkozó, rákérdező, eleven eszű kópé – a trickster – játékos-komoly habitusát alakította ki és kamatoztatta szellemileg. Könnyedsége, közvetlensége, derűje elbűvölő és leszerelő volt. Volt ebben a habitusban valami, ami Weöres Sándoréra emlékeztetett: egy éppannyira nem-nemzedéki, nem-történeti eredetű, alkati gyermekesség (nem-felnöttség, nem-apaság) alakult át észjárássá és személyes habitussá.

Lengyel 68-as lázadó fiúsága, „apátlansága” és antipaternalizmusa mögött (még ha a vallomásos-értelmező önéletrajz visszatekintő elbeszélője kissé a Tékozló Fiú megtérő, feloldó intonációjával idézi is meg

saját apa-ellenes lázadásának történetét, a Tékozló Fiú akkor is Fiú marad) egy egész nemzedék „fiúsága” sejlik föl: az Apa-szerep (az apai tekintély, az apai uralom, az apai fölény) nemzedéki választhatatlansága, amelynek csak különös helyi szint ad a kádárizmus paternalista politikai uralmi módja. Ezért is jelenik meg Lengyel elbeszélésében a nemzedékileg tipikus visszanyúlás a nagyszülők habituális mintájához, akik egy birodalmi Magyarország dimenzióiban növekedvén és mozogván, mintha maguk is nagyobb formátumúak, tágasabb gondolkodásúak, kiegyensúlyozottabbak lettek volna, mint gyermekeik a szuverén nemzeti Magyarország trianoni határai között felnövekedő nemzedék, amely – mind a két világháború között, mind a második világháború után – autoritárius mintákhoz szocializálódott és tipikusan ezeket realizálta élete minden színterén – politikától a gyereknevelésig –, függetlenül attól, hogy az autoriter minta jobboldali vagy baloldali előjelet kapott-e (igen gyakran és épp az autoritarizmus közös nevezőjén ez a jobboldaliság és baloldaliság különösebb nehézség nélkül át is fordult egymásba).

A nagyszülők alakja mint a szülőkével szembefordított elleneszmény kifejezetten tipikusnak mondható a 68-as nemzedék mintaválasztásában. Elsősorban értelemszerűen azokban a családokban, ahol a nagyszülők „hatalomtól fosztott” nemzedékéből – tündökletes személyiségű, nagyformátumú, a szülőknél nyitottabban gondolkodó és kevesbé aggályoskodó nagyanyák és nagyapák közül – legalább egy még élt az új nemzedék kamaszkorában. De ahol hiányzott a nagyszülő, ott igen gyakran a választott „öreg” – a nagyszülők

nemzedékéhez tartozó mester, gimnáziumi tanár, atyai barát – pótolta ezt a hiányt.

Hankissnál jellemzően – és megint nemzedékileg tipikusan – nyoma sincs a nagyszülők ilyen elleneszményítésének (ami egyébként a 68-as nemzedéknél teljesen megfelelt az 1918 előtti Magyarország, vagyis a kiegyezéssel-századfordulós Osztrák-Magyar Monarchia eszményítésének, persze, nem politikai eszményítésének, és egyben mindkét autoritárius rendszer, a horthysta és a kádárista zsigeri elutasításának). Hankissnál éppenséggel a szülők (mindenekelőtt az apa) képviseli az abszolút eszményt. Őnala – s ez megint nemzedéki vonás – sokkal kevésbé éles a Horthy-korszak autoritárius, rendies jellegének érzékelése, annál élesebb az 1945 utáni szocializmus autoritárius-diktatorikus jellegének érzékelése, amit viszont Lengyelben tompít – nemzedékileg nála is tipikusan – az ebben a rendszerben megélt gyermekkor és ifjúkor közvetlen tapasztalata, a rendszerben szocializáltság (ahogy Hankissét meg a háború előtti rendszerben). Lengyel a tárgyilagosságra törő méltányosság érzületével méri fel az etatista rendszer teljesítményét, ami nem merült ki a rémuralomban, az autoritarizmusban és paternalizmusban, a szovjet függésben, az 56-os politikai forradalmon leverésében és megtorlásában, hanem egyszersmind a modern ipari társadalom fogyasztói típusának megfelelő formák, normák, minták, értékek megteremtésének, a sok évszázados rendies kasztrendszer, a kemény osztálytársadalom felszámolásának és – az etatista-kollektivistai ideológiai máz alatt – a magyar társadalom

példátlan mértékű polgárosulásának, az individualizálódásnak a korszaka is volt.

A hermészi alkat

A nemzedéki utak és egyéni karakterek kontrasztja és egymásban tükröztetése színt, feszültséget visz a párhuzamosan elbeszelt kettős életrajzba. Ugyanazt a világot – a huszadik századi magyar társadalom életvilágát – egyszer innen, másszor onnan látjuk az időben és a szociális-kulturális térben. A kulturális és szociális karakterisztikumok hasonlósága szembeötlő: mindketten több generációs értelmiségi családból jönnek, kulturális-műveltségi, habituális hátterük az 1945 után deklasszált úri magyar középosztály, amely – akár úgy építik be személyes identitásukba, mint Hankiss: nyugatias, polgáris alkatelemként, akár úgy, mint Lengyel egy nemzedékkel később: megtagadva és elfordulva tőle – mélyen meghatározza észjárásukat, modorukat, ethoszukat. Még tovább: mindketten hasonló szerepet játszottak a magyar civiltársadalom építésében: *részben* nyilvános, szakmai és reformer-tanácsadói szerepükkel, az állampárt felvilágosult, reformista szárnyára gyakorolt nyomással (nemcsak a felforgatásban a pártba lépésig is elment és jó darabig úgy maradt Lengyel, hanem az outsider társadalomkutató Hankiss is), *részben* a magyar közvéleményt formáló publikus felvilágosító-kritikai tevékenységükkel (nemcsak Hankiss, hanem Lengyel is), ami a rendszerváltás közben (alatt és után) sem szűnt meg, csak átalakult. Nem meglepő, hogy – és éppen az Antall-kormány idején, jöllehet a kormányfőhöz mindkettőjüket

személyes szálak fűzték – Hankiss és Lengyel szinte egyidejűleg mutattak példát a civilkurázsira, vagyis arra, *mit jelent nem meghunyászkodni, megalázkodni, elgyávulni a mindenkori hatalom színe előtt*, mit jelent *polgári módon – jogaink és az érvényes szabályok tiszteletben tartását követelve* – engedetlennek lenni, milyen egyszerű végül is életben maradni, ha a tisztesség és tisztességtelenség közti választást nem hazudjuk át az élet és halál közti választássá, hogy aztán könnyebb szívvel választhassuk a tisztességtelenséget (mint az életben maradás egyedüli lehetőségét).

Van azonban – a morális karakter hasonlóságán túlmenően – a két elbeszélő között egyfajta mélyenfekvő *alkati hasonlóság* vagy inkább *rokonság* is, amit – az életelbeszéléseikben feltárulva-elrejtőző – személyiségük *hermészi alkatelemének* neveznék. Ennek az egykor nagyon népszerű levegő- vagy szélistennek (Hermésznek/Mercuriusnak) a nevéhez, mint ismeretes nagyon sok megbízatást és találmányt kapcsoltak a régiek. Hermész azonban mindenekelőtt mégiscsak a közvetítés, a hírhozás és a megismerés istensége volt, amennyiben ez nem más, mint valamilyen rejtett, dugdosott, elásott, mögöttes vagy máshol található tudás megszerzése, elcsenése, nyilvánosságra hozása, és ezáltal megosztása mindenkivel; nem más, mint a dolgok felszíne mögé nézés, lehatolás és behatolás, felszínre hozás és leleplezés. *Hermész herméneusz* – a nyelv révén közvetítő – nem magának akarja a tudást, hanem mindenkinek: a mindenkivel megosztott, s ebben az értelemben *közös tudás* angyala.

Hermészi minden *értelmezés, fordítás, utazás*, a különféle nyelvek, társadalmi csoportok, kulturák, világok közötti minden *közvetítés*. Hermész – *lélekvezető, kalauz, postás, tolmács, mestertolvaj*. Kerényi Károly *Hermész, a lélekvezető* című – a hermészit kifejezetten hermészi szellemben feszegető és feltáró – tanulmányában Hermész *Iliász*beli szerepéről azt írja, hogy az ő művészete „kizárólag a nem heroikus kibúvók” megtalálásában áll. A hermészi szerep – *nem heroikus szerep*: hiányzik belőle a teljes-önfeledt önátadás, a belefeledkezés abba vagy az azonosulás azzal, amit a hermészi alkatú ember éppen csinál. „Hermésznek sorstól rendelt tulajdonsága, hogy számára és jelenlétében nincs önfeledtség.”

Nem akarja, illetve folyton harcol az ellen, hogy azonosítsák azzal, aminek éppen mutatkozik, amit épp mond, gondol, cselekszik. Nemcsak nem ragad bele semmibe, sem sikereibe, sem győzelmeibe (hisz a hermészi ember alapvetően győzedelmes fajta), nemcsak érzéketlenül hagy maga mögött mindent, amivel elkészült, amivel megvan (belülről nem foglalkoztatja többé), de azon is *túl van* mindig kissé, amit éppen csinál, amiben éppen benne van. Hermész *mindig máshol van, máshol bukkan fel*, nem ott, ahol keresik vagy várják. De sohasem azért, hogy ott is maradjon, hanem, hogy elhozzon valamit vagy kivezessen valakit valahonnan – egyik világból a másikba, egyik helyről a másik helyre, vagy, hogy összekösse a távollevőket és az egymás számára idegeneket.

De ugyanezért: a leghőbb hermészi vágy és törekvés: a közvetítés állapotában maradni, nem leragadni soha seholy; nem válni elevenen munkáló szellemből kész

dologgá, „valamivé”; folytonosan keletkező és önmagát megújító „levésből” meghatározottságában lezárult létté. Innen a hermészi alkatú ember *belülről fakadó* rang- és hatalom-megvetése, menekülése minden hatalmi helyzettől, minden késszé válástól, minden megrögzüléstől. Az értelmezés hermészi hatalmából sem kovácsol vértzetet, tekintélyt, presztízst, nem engedi maga fölé nőni, meg akarja fejteni, önmagának is végére akar járni, nehogy eleven és játékos szellemből Hermész-szoborrá vagy Hermész-maszkká merevedjen.

A folytonos úton levés, a helyhez kötődni-nem-akarással és nem-tudással nem értelmetlen ide-odacsapódás, zaklatott és sehová meg-nem-érkező bolyongás a helyek között, hanem keresés, vezetés, kalauzolás, hírhozás, vagyis a legkülönfélébb helyek - olykor váratlan és szellemes – összekapcsolása, egymásra vonatkoztatása az értelem szövvényes szálaival. Hermész mindenekelőtt hírnök – hírt hoz valahonnan valakiknek, onnan, ahová csak neki van bejárása (Hermész ugyanis mindenhová képes behatolni, belesni, nem tiszteli az ajtókat, a falakat, a határokat). Ennyiben mozgása mindig valami mögöttesnek, mélyen fekvőnek, rejtettnek, titkosnak a felfedése, felszínre hozása is: kifigyelés, kihallgatás, meglesés, kiásás. Gyakran ölti a tolvaj alakját: elcseni az igazságot, hogy megoszthassa mindenkivel. Amit mások saját jól felfogott érdekükben titokban tartanának, vagy egyszerűen magánügyüknek tekintenek, azt szemrebbenés nélkül közhírré teszi.

Ebben az értelemben a hermészit bizonyos szemérmertlenség jellemzi: nem ismer sem istent, sem embert, ha megoszthat egy értesülést, hírt hozhat vagy

megfejlhet egy helyzetet, felszínre hozhatja egy közember viselkedésének titkát, hogy milyen titkos rugóra jár a személyisége. Magának sem kegyelmez. Éppoly kíméletlen és lényegretörő érdeklődéssel, éppoly kíváncsian fürkészsze hajol önmaga, mint bárki más fölé, hogy megértse, miért olyan, amilyen. Ebben a formában azonban nem kivallja önmagát, nem megvallja/meggyónja életét, hanem eltárgyasítja azt. Úgy forgatja kezében, mint valami távoli, idegen tárgyat: „ez lettem volna én?” és: „nézzük hát, mi is a titka ennek az alaknak!” A megismerő, a minden leplet lerántó, minden burkot lefejtő, minden határt átlépő szellem gátlástalanságát, szemérmatlenségét éppen ezzel az – érintettek szemében korántsem mindig kellemes, sőt, olykor kifejezetten bántó – eltárgyasítással menti: nem bántani akarlak, csak megérteni – mondja, mint kisgyermek a békának – mint a gyermek Hermész a teknősbékának –, amikor benső titka után kutatva, kibebezi.

Mentségére legyen mondva (ha ez mentség), hogy önmagának sem kegyelmez. Persze egy dolog az élveboncolás, amikor önmagunkon hajtjuk végre és más, amikor másón, lett legyen ez a boncolás mégoly fájdalommentes is, hiszen csak értelem szikéjével végzik. Kétségtelen, hogy e határokat és korlátokat nem ismerő gyermekien naiv hermészi kíváncsiság egyként jellemzi mindkét elbeszélőt, csak Lengyel nagy előszeretettel boncol személyeket (szerepszemélyeket) is (mintegy a rúgót keresve, amelyre járnak), Hankiss viszont szívesebben szed szét személytelen struktúrákat, szívesebben modellez és rendszerez, mintegy a hallgatóra bízva az alkalmazást és egyben a felelősséget is, ha valami

nem stimmelne (nem jól értette meg a sémát vagy rosszul alkalmazza). A hermészi megismerésnek ezen az anatómiai jellegén mitsem változtat, hogy jólneveltséggel palástolják, vagy, hogy a megfejtés tárgya maga a hermészi alkatú ember saját személye és pályafutása, mint ebben a beszélgetőkönyvben is.

Hermész – a határokon átjáró. A határokkal szembeni érzéketlenség, a határsértés élvezete nem pusztán a tiltás megszegésének, a botránynak vagy csínytevésnek az érzéki örömeiben rejlik. A határ hermészi megsértése sohasem lendíti ki a végzet üstökét, nem válik egyszeri és visszavonhatatlan, a határsértő egész életét követelő, s ennyiben sorsszerű (sorsot előidéző) tette. Minden határsértő akciójából sikerül ép bőrrel kikeverednie. Mert határsértései a kópé csínytevései és nem a tragikus hős törvénszegő tettei. Nem idéz magára sorsot általuk. De Hermész nemcsak a tragikus, hanem az epikus hős heroizmusát is nélkülözi. A határok átlépésében nem az érzéki élvezet és nem is az erkölcsi kihívás, hanem a termékeny pillanat szellemi izgalma a meghatározó: a határok megsértése azt jelenti, hogy az egymástól elválasztott területek vonatkozásba, értelmi kapcsolatba kerülnek egymással, az eladdig elhatárolt létmozzanatok a megértő és értelmező szellem mozgása szinte magától köti össze. Semmi erőszakoltság, semmi kényszeredettség, semmi merevség. A szellemi erőnek erre a gyengédségére, a szétszakítottság kínját enyhítő hatására utal Hermész egyik állandó jelzője: *akakétó*, vagyis – Kerényi értelmezése szerint – „fájdalmat nem okozó”, szó szerinti értelemben pedig: „rosszat nem tevő”, vagyis jóindulatú, jóságos. Hiszen csak az értelem közvetítése révén

enyhülhet bármely meghasonlás, ellentét, harc közvetlen gyötrelme, csillapulhat bármilyen fizikai vagy lelki kín. Nem megoldást nyújt, hanem enyhülést hoz, azáltal, hogy a külső világ, az anyagi-fizikai világ kibékíthetetlen ellentéteit fölemeli az értelemhez, a megérthető és belátható tartományába, ahol a dolgokat a szellem szemeivel szemlélő elme kerül túlsúlyra az akarattal, a szenvedélyek érzéki közvetlenségével és a cselekvések elkerülhetetlen egyoldalúságával szemben.

Jellemző, hogy sem Hankiss-t, sem Lengyelt nem találjuk a harcosok között, annál gyakrabban a hírvivők, a közvetítők, a tolmácsok és parlamenterek köztes világában, noha e világban is mindig másutt, hol itt, hol ott, soha semmiféle szereppel, poszttal végleg (vagy teljesen) nem azonosíthatóan, nem megfoghatóan. Soha senki, semmilyen oldal, intézmény sem mondhatja el egyikükről sem, hogy „hozzánk tartozik”, a „mi emberünk”, a „mi kutyánk kölyke”. A hermészi alkatú ember számára még az is nehézséget okoz, hogy önmagát önmagához tartozónak ismerje el, hacsak nem akkor, ha ez nem más, mint a „semmihez-senkihez-végleg-nem-tartozás”. Igazában csak ott tud végleg megmaradni, ahol elfogadják őt ebbéli léte szerint – a kötetlen szabadság létmódjában.

Koinosz Hermész

„Ha ketten közös vállalkozásra indulnak – írja Kerényi – „Koinosz Hermész”-t (közös Hermészt) kívánnak egymásnak, ami inkább jelent „közös rablást”,

mint „közös találást”, a leginkább azonban „közös találást-és-rablást”. Ez alapjában véve minden üzleti vállalkozás jelszava.” (31) Két hermészi alkat kalandja ez a könyv, s ahogy ők kívánhattak volna egymásnak közös vállalkozásuk kezdetén „Koinosz Hermész!”-t, úgy kívánhat a hermészi könyvükben szellemileg kalandozó *értelmező* a kalandra kész olvasónak „Koinosz Hermész!”-t. Hiszen minden értelmezés közös vállalkozás és minden értelmezés a szellem kalandja. Márpedig, mint – Kerényi Károly fejezi be Hermész-tanulmányát – „mindenkinek, akinek számára az élet kaland – akár szerelmi, akár szellemi kaland –, ő a közös vezetője: Koinosz Hermész!”

(1999)

Lengyel László – Szilágyi Ákos

Mi lett volna a senyvedő magyar filmmel, ha 2005-ben nem üt be a Nagy Megtorpanás, nem omlik össze a digitális forradalom és a globalizáció? A balsors megsegített.

Sz. Á.: Idestova húsz év telt el azóta, hogy utoljára ültünk le így beszélgetni Lengyel Lászlóval. Akkor, 1999-ben a 2000 tízéves évfordulója kapcsán, most az új Filmvilág születésének negyvenedik évfordulója alkalmából.

⁵ Ez az 1999-ben, a Pénzügykutató Rt elnök-vezérigazgatói szobájában rögzített beszélgetés arra a fikcióra épült, hogy húsz évvel később, 2019-ben, a Filmvilág 40 éves jubileumán beszélgetünk, mintegy az elképzelt 2019-ből tekintve vissza a film, a szakma, az ország és a világ állapotára. A beszélgetésre Létay Vera kért fel minket a Filmvilág 1979-es újr alapításának akkor – 1999-ben – még csak 20. évfordulójáról megemlékező szeptemberi számába. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=4558 Azóta lepergett az a húsz év is, amelyről a beszélgetésben mi még csak fantáziálhattunk – képzelőerőnkől telhető játékossgal és katasztrofista humorral. 2019 is mögöttünk van és nemsokára 2020 is ott lesz. De most 2020 végéről újraolvasva ezt a futurisztikus-katasztrofista beszélgetéssparódiát és bohócjátékot, néha ajkunkra fagy a mosoly. A beszélgetést Takács Márton 1994-1999 között készült remekműű *Hommage á Piranesi* rézkarc-sorozatának darabjaival illusztráltam. (Sz.Á.)

L. L.: Úgy látszik, mi már csak évfordulókon beszélgetünk...

Sz. Á.: Ha jól emlékszem, de ha tévedek, igazíts ki, az ezredfordulón még úgy festett, hogy a távközlési forradalomnak és a pénz globális forradalmának köszönhetően egy csodálatosan és félelmetesen új világ küszöbén állunk. Senki nem látta előre...

L. L.: ...még a legnagyobb huhogók sem...

Sz. Á.: ...igen, még mi sem, a Nagy Megtorpanás évét, a fejlett világot úgyszólván letaglózó és évtizedekre visszavetítő Big Banget, 2005 vészterhes nyarát, amikor ezek a globális távlatok és technológiai csodák egyszeriben semmivé foszlottak, és mindazok a tendenciák, amiket húsz évvel ezelőtt ha nem is jósoltunk meg, de úgyszólván éltünk már, visszájukra fordultak: globalizáció helyett deglobalizáció következett („Vissza a nemzetállamokba!”) kompjuterizáció helyett dekompjuterizáció („Vissza a papírhoz és az írógéphez!”), urbanizáció helyett dezurbanizáció („Kifelé a városokból!”), a növekvő szabadidő és az otthon végezhető szellemi munkák terjedése helyett pedig újra a gürzés látástól-vakulásig a gyárakban és a földeken.

Hommage á Piranesi (Margit híd), 1995

L. L.: Vagyis devolúció...

Sz. Á.: Igen, visszafejlődés, bár a vélemények megoszlanak arról, nem nyertünk-e ezzel többet, mint amit veszítettünk volna a fejlődésben maradással.

L. L.: Például mennyivel tisztább ma a levegő...

Sz. Á.: Mi, a legöregebb nemzedék tagjai, ma kicsit úgy érezhetjük, mintha saját gyermekkorunkba zuhantunk volna vissza. Nemzedéki utolsókból lettünk újra elsők, holott lassacskán már a sírban lenne a helyünk. Node nem temetni jöttem, beszélgetni.

L. L.: Visszaállt a régi nemzedéki hierarchia – öregek felül, fiatalok alul -, felértékelődött az „öregek” tudása, a „tegnapi” tudás. Sok mindent már csak tőlünk lehet megtudni, megtanulni...

Sz. Á.: Maradjunk a mozifilmnél, a „nagy túlélők” egyikénél, amelyet húsz évvel ezelőtt már eltemettek egyszer. Ki gondolta volna, hogy a 2004-ben félreértésből kirobbant négy és fél perces csillagháború nyomán a műholdak sorban lepotyognak az égből és megszűnik a kábeltévészés, a Szilikon-völgyet ért geológiai katasztrófa nyomán pedig leáll a chipkészítés, s az egész távközlési iparral együtt elsorvad a kompjutergyártás, sőt, a televíziók tömeggyártása is megszűnik. Hovatovább egy vacak VHS-kazettát is, amiből pedig mi, öregebbek még őrzünk pár darabot odahaza, a padláson, legfeljebb a budapesti VR-múzeumban lehet megnézni, ha épp nem javítják a féltve őrzött két projektor egyikét. A filmművészek örömeire előbb a képernyők virtuális valósága foszlott szét, a digitális képcsínálás lehetetlenült el, majd a színes nyersanyag gyártása is leállt – visszatértünk a fekete-fehér filmhez. De rövidesen talán a Nagy Hangos is elnémul, s jöhetnek megint a régi, jó

némafilmek, azokban a bűdös kis kültelki mozikban – ki emlékszik ma már a multiplexekre? -, ahol megint perccet árulnak, és artista-mutatványokkal töltik ki a híradó és a nagyfilm közötti szünetet. Az idei budapesti filmfesztiválon láthattunk is már a fekete-fehér filmek között néhány némafilmet, értelemszerűen a legfiatalabb rendezőnemzedék munkáit. A pénzhiány és a technikai eszközök megfoghatósága a filmművészetet is csodákra sarkallja. Nemrég meg is alakult az Új Néma Filmstúdió. Egyszóval a globális Hollywood a múlté, nem is tudom, mikor láttam utoljára amerikai filmet a mozikban. A nemzeti, sőt, etnikai filmgyártások viszont virágoznak, a kultuszminisztériumok elemükben vannak. Beköszöntött a művészfilm új virágkora, a neopolgári kis- és nagyrealizmus jegyében. Te, aki az idei filmszemle zsűrijének elnök-vezérigazgatója voltál, hogy látod: tudja-e tartani a legújabb magyar film azt az élenjáró szerepet, amit a széttagoló-dó-széteső Európa filmművészetében a 2010-es évekre kivívott magának?

Hommage á Piranesi (Kodály körönd)

L. L.: Igen, tudja tartani, mert a helyzet változatlanul tarthatatlan. Már mint Európában, ha Európáról a régi értelemben egyáltalán beszélhetünk még. Magyarország ugyanis nyilvánvalóan kilóg a sorból: nem torpant meg.

Nem azt mondom, hogy megy előre mint a tank – isten őrizze! -, csak azt, hogy megállt és áll magában, szilárdan és eltökélten.

Sz. Á.: Nem akarok szavakon lovagolni, de „leállni” és „megállni” – csakugyan kettő.

L. L.: Az egyik dolog, amit itt rögtön le kell szögeznünk, s ami elégedettséggel tölthet el, hogy Magyarország egyben maradt és hovatovább Európa legnagyobb nemzetállama. A másik az, ami ezt lehetővé tette: az eltelt húsz évben érvényesülő történeti folyamatosság. Ez a politikai vezetés, élén Orbán Viktorral, aki még a múlt század nyolcvanas éveiben...

Sz. Á.: Kilencvenes...

L. L.: ...úgy van, kilencvenes éveiben került az ország élére, egyszerűen nem hajlandó és nem képes megtorpanni. A magyar társadalomfejlődés nagy pozitívuma abban állott, hogy jóval a Nagy Megtorpanás előtt, mintegy elébe vágva az általános tendenciának, már az ezredfordulón megtorpanat. Ebben tehát sikerült élre törnie és megelőznie a világot. Olyan élenjáró tapasztalatokat szerezhettünk megtorpanásban, hogy a befékezés időszakában, amikor Európa szinte hanyatt vágódott, a magyar gazdaság nemcsak talpon maradt, de járt tovább, ha egyhelyben is. Ne feledjük, a zérónövekedés ma elérhetetlen álom a zuhanó nemzetgazdaságok többsége számára, mi viszont két évtizede már ezen a növekedési pályán vagyunk. Így tudta megóvni magát az ország azoktól az anarchikus jelenségektől, amelyek Európa más részein elszabadultak, így lett mára – mondjuk ki – Európa legirigyeltebb népe a magyar. Míg a nagy európai országok többsége visszaesett

és szétesett, Magyarország ma is ott tart, ahol még tegnap, sőt, tegnapelőtt. És – ami legalább ilyen fontos – egyben maradt. Magyar maradt és polgár, ha úgy tetszik. Bizonyos értelemben ma a legkonzervatívabb ország, a béke szigete. Különösen azóta, hogy állam és egyház újraegyesültek, megint egyszer utat mutatva Európának. A magyar film világhírét végső soron ez az egység, ez a történelmi folytonosság, ez a nyugodt erő szavatolja. Páratlan módon egy több mint száz esztendő trend folytatódott itt: Ferenc József császár és király, Horthy Miklós kormányzó, Kádár János pártfőtitkár sok évtizedes uralmi korszakai után az Orbán-korszak következett, vagyis a „békebeli béke”, a „neobarokk”, a „legvidámabb barakk” után a „polgárbarokk” szintetikus nemzeti korszaka. S ennek negyedszázada immár. Tulajdonképpen igazat kell adnunk új kultuszminiszterünknek, aki a filmszemle záróünnepségén, a Parlamentben, ahová a filmszemle ebben az évben költözött át a Corvin moziból, azt mondta, hogy Magyarország talán az egyetlen ország, amely a régi Európából még megmaradt.

Hommage á Piranesi (Ferenc József híd)

Sz. Á.: Föl is ajánlotta, hogy a pénzügyileg „kivérzett” Cannes helyett a filmfesztivált mostantól a biztonságos és vendégszerető Kalocsán rendezzék meg a magyar állam költségére.

L. L.: Úgy van, s ilyen értelemben ma végső soron az a kérdés, fölvegyük-e és milyen sorrendben vegyük föl magunkba Európa számban és lélekben megfogyatkozott nemzeteit. Bár időpontot erre egyelőre nem hajlandó mondani a magyar kormány, egyébként helyesen...

Felfedezett ősök árnyai

Sz. Á.: Mióta a magyar filmgyártás miniszterelnöki hatáskörbe került, egyszersmind tehát kikerült a pénz, a pőre anyagi érdek, a bankok diktátuma alól, a magyar film visszanyerte régi dicsőségét, ha lenne még Európa, azt mondtam volna, európai hírét, dehát nincsen. A legutolsó cannes-i fesztiválon, amely pénz híján, mint ismeretes, nagyon nyögvenyelősen jött össze már, az Aranypálmát megint egy magyar rendező vitte el *Szegénylegények* című filmjével, amely tulajdonképpen parafrázis, a ma már klasszikusnak számító eredeti újravágása és a részek újszerű összeillesztése...

L. L.: Például a híres jancsói hosszú snittek felszabdálása, ami pergővé, vibrálóvá teszi a film nyelvét... Igen, valóban kitűnő film, s egyre több olyan régi filmmel találkozunk, amely a vágóasztalon születik ma újjá. Itt megint azt látjuk, hogyan szült új filmműfajokat a megtorpanás leülepedett évtizedes tapasztalata, hogyan szabadította föl szellemileg az alkotókat az eredendően anyagi kényszer, hogy ugyanis se pénz, se technika nincs már filmeket csinálni. Ez a szellemi fölszabadulás végeredményben a hagyományokhoz való visszatéréssel, az ősök felfedezésével és kultuszával volt egyenlő. Az elveszett magyar ősfilm keresése vagy a kortárs

filmstílussal – a Nagy Stílussal – kapcsolatban leggyakrabban felbukkanó jelzők – „őseredeti” és „hódolatteljes” – jól mutatják, miről is van itt szó. Nem meglepő tehát, hogy a magyar film három fő iránya ma egy dologban teljesen egységes: ősi hagyományokat folytat és őriz. Az egyik nagy irányzat a mikrorealista történelmi film, mely polgári nézőpontból aktualizálja a nagy történelmi tablóképeket. Az apák és yuppik nemzedéke egyaránt műveli. Legkiemelkedőbb darabja a szemlén *A hon-foglalók* volt, amely elejétől végéig egyetlen lakásban játszódik és hét nagycsalád üres lakásokba való önkényes beköltözésének – „hon-foglalásának” – szép történetét beszéli el, félreérthetetlenül utalva a nemzetcsalád alapító mítoszára, s így a hon és az otthon polgári egységére is. Az új, fekete-fehér történelmi film – egyébként nemcsak nálunk, hanem Ázsiában és Amerikában is – a nagy nemzeti mítoszok, történelmi események familiarizálásával, privatizálásával, lekicsinyítésével hozott mindenekelőtt újat. A történelmi film – hagyományait tekintve – némileg a szórakoztatás érdekében is forog. Ősei között megtalálhatjuk a kosztümös történelmi film múlt századi irányzatait – a *Ben Hur*tól a *Jégmezők lovagjái*ig és a *Föltámadott a tengertől* a *Kőszívű ember fiai*ig. Nem meglepő módon különösen a keleti filmművészet, az uráli ősfilm – a szamojéd mozi – hatása érződik erősen a mai magyar filmen.

Sz. Á.: Keletről jön a film...

L. L.: Különösen az orosz film. Mióta Oroszország kisállamok sokaságára esett szét és persze egyik orosz kisállam sem akar elmaradni a másiktól, elárasztották a világot az orosz filmek: a rjazanyi orosz film, az obi-ugor

orosz film, a már említett uráli orosz film és sorolhatnám még... A másik hagyománykövető irányzat a magyar filmgyártásban a harmincas évekre megy vissza. Ez a fehértelefonos közönségfilm típusa, amelynek klasszikus őstét a 30-as években kell keresnünk, olyan filmekben mint a *Hyppolit*, a *lakáj*, amelyeken a polgár nemcsak szórakozott, de épült, nevelődött is. Még polgárabbá, még öntudatosabbá lett. „Minden művészet közül számunkra legfontosabb a polgári szórakoztató film” – mondotta a filmművészek XVI. országos kongresszusán a pártelnök-miniszterelnök. A harmadik markáns irányt a magyar filmben azok a sátáni szomorúságú, tangótempóban előadott filmek alkotják, amelyeknek ősmodellje még a múlt század 80-as éveiben született meg, s amelyekben a polgári elem negatívan, mintegy „à rebours” van jelen, pontosabban szólva, egész egyszerűen hiányzik. Sötét tónusú, komor, fekete, kicsit alvilági megvilágítások, infernális színterek, arcok, mozgások, minden csupa sár, lucok, omlás és potyogás, állandóan esik az eső. Nem jó világ ez. Valami a korai Ingmar Bergmanból és a kései Andrej Tarkovszkijból. Nem jó nézni ezeket a filmeket, de éppen ebben áll átnevelő hatásuk. Hiszen a végletesen lehangoló képek felhangolnak a valóság – a „polgári próza” – elfogadására. Ebből a vonulatból talán a filmkritikusok díját elnyert *Itt élned, halnod kell!*-t emelném ki, amely egy New York-i menekült magyarországi kálváriáját meséli el. Az egész film egy csatornában játszódik – rendesen meg is tűzdelték Wajda-allúziókkal -, de nem valamely város csatornájában, csata után, hanem egy bélcsatornában, amely a szüntelenül köldökét néző hős elborult tekintete előtt nyílik meg újra

meg újra. Gyomorforgató. Jólesik utána egy zónapörkölt, kisfröccsel valamelyik sarki kiskocsmában. Úgy látom, ma ez a három irányzat küzd a magyar filmben, miután a negyedik, a társadalomkritikai irányzat, a politizáló film – a kormányzat kultúrpolitikai intencióinak is megfelelően – teljesen felszívódott a heti mozifilmhíradóban...

Sz. Á.: És mi van a kísérleti filmmel? A filmes avantgárdal, a polgárpukkasztással... Itt van mindjárt az Új Néma fiataljainak előbb már említett műhelye...

L. L.: Igen, valóban volt néhány „újnémás” film a fesztiválon, főleg Bódy egykori *Amerikai anizsán*ak technikailag idegesítően hibátlanná varázsolt változatára, a *Normál anizsra* gondolok, de az az igazság, hogy ez az út mára járhatatlanná lett, mintegy zárójelbe tette a visszafejlődés, amely leírhatatlan. Az európai végek filmgyártásából – egy breton filmből, egy wales-i filmből, egy padán filmből is – rég eltűntek ezek a naiv, sőt, gyermeketeg kitörési kísérletek. Talán csak egy olyan filmnagyhatalom engedheti meg magának a hiábavaló kísérletezést, mint amilyen ma mi vagyunk. Mert itt vége van annak, hogy valaki valamiféle polgárpukkasztással próbálkozzon. A polgár nem hajlandó pukkadni, ezen túl vagyunk. Ez a polgári világ gyermekkorához tartozik. A meglett polgár nyugodtan ül, komoran végignézi az ilyen filmeket és soha többé be nem teszi a lábát olyan a moziba, ahol ne adj' isten ilyeneket adnak.

Andante barbaro

Sz. Á.: A filmgyártás területén tehát kezd helyes mederbe terelődni a Nagy Megtorpanás után szétzilálódott

társadalmi tudat folyása. De mi lehet a szerepe ebben a folyamatban egy filmlapnak? Hogyan folytassa tovább?

L. L.: A folyamatban legfontosabb a folyamatosság. Egy filmlap, amely képes volt negyven éven át fennmaradni, szükségképpen konzervatív. Kísérletező lapokkal nem lehet ennyi ideig fennmaradni. Márpedig egy tisztes, konzervatív lap, amely mindig is a polgári értékek mellett tette le a voksát, bizonyos értelemben maga a meder, amelybe a filmfolyamat terelődik, s amelyet szerzők és szerkesztők terelnek. Úgy látom, a *Filmvilág*, mióta polgári korszakába lépett, hasznosan egészíti ki azokat az életforma-lapokat – lakáskultúrától szabás-varrásig, konyhaművészettől kutyatartásig – amelyek a sokgyerekes családokat, a derék családapát és családanyát célozzák meg egy televízió utáni korban. Úgyhogy a *Filmvilág* maradjon csak továbbra is szilárd meder...

Hommage á Piranesi (Gellért), 1995-98

Sz. Á.: A Nagy Megtorpanás utáni korszakot televízió nélküli világnak is mondják. Tíz évvel ezelőtt egymás után dobták be a törülközőt a legnagyobb tévétársaságok, legutoljára a CNN szűnt meg, úgyhogy, még aki meg tudná is engedni magának azt a luxust, hogy készüléket vásároljon, műsort a legritkább esetben találna benne. Érthető, ha a politika is átállt vagy visszaállt a televízió előtti képcsinalás és propaganda nyelvére.

Barátomtól hallom, hogy vezető politikusok imidzsmékerei nap mint nap ott dekkolnak a filmintézet vetítőtermében, és buzgón jegyzetelik a rég elfelejtett híradók fogásait. Egy képnélküli világban újra kell tanulni a propaganda régi, elfeledett nyelvét. Mert a filmhíradó a moziban egészen más nyelven beszélt, mint a tévéhíradó a képernyőn.

L. L.: Igen. Először is nagyon erősen hat az új képcsínálásra a 30-as évek dokumentarizmusának filmnyelve. Újra eleven az a sajátos vágástechnika, az állóképekből mozgóképekbe való átváltás, a politikai szereplők és események mitologizálása, a jelentések szimbolikus kitágítása, a karok lendítése fent, a lábak lendítése lent, a vezér alulról, a tömegek felülről, egyszóval mindaz, ami Eizensteintől, Vertovtól, Riefenstahltól és Ruttmantól megtanulható és átvehető volt. Van egy visszatalálás a képek ideologikus szimbolikájához, amit már teljesen elfeledtünk. Ez egészen új dolog. Maguk a politikusok is igen erőteljesen nyúlnak ilyen megoldásokhoz. A visszafogott, finom gesztusoktól – a televízió nem tűrte az erőteljes gesztikulációt – újra visszatértünk a köztéri szónoklatok harsonahangjához, a széles gesztusokhoz, a Gorgó-szerű arckifejezéshez. Nagyon lényeges a képi világ szempontjából, hogy megint vannak bevágott arcok, rajongó tekintetek a tömegeből, megint vannak tömegképek...

Sz. Á.: Egyáltalán: megint van tömeg...

L. L.: Igen, nagyon lényeges, vannak tömegek, amelyek valamilyen közös ügyben felemelik a szavukat. Vannak felvonulások, transzparenszek és arcképek, megvan

az ünnepek nemzeti ikonográfiája. A globális televíziózás képi világa lerombolta ezt, megkérdőjelezte a sajátos, nemzeti ikonográfiákat. Ma viszont már nem gúnyolódik ezen senki, nem is nagyon gúnyolódhat, mert más mintákat nem lát, be van zárva a sajátjába. Bizonyos értelemben a „nagy megkomolyodás” korszakát éljük. Egy biztos: akik húsz évvel ezelőtt azt hitték, hogy a nemzetállam a zsákutca és a globalizáció a haladás fő útvonala, nagyot tévedtek. Pontosan a fordítottja történt: a globalizáció bizonyult zsákutcának és a nemzeti utak a haladás, a devolúció fő útvonalának. Kissé az történt itt, amit mi úgy ismerünk a Kr. utáni III. és IV. századokból, mint a „barbárok betörését”, amikor a Római Birodalom globális rendszere darabokra hullott. Elsőre úgy tűnt, hogy a barbárok csak egyvalamihez értenek: elpusztítják a kultúrát, az írást, lerombolják a templomokat, felgyújtják a szebbnél szebb épületeket és az egész világ valami ősi, vad állapotba zuhan vissza. Aztán kiderült, hogy a romokon és a romokból ezek a barbár törzsek fölépítettek egy teljesen új kultúrát és új világot... Valahogy így épülnek föl a globalizáció romjain most nemzetek...

Hommage á Piranesi (Vásárcsarnok) 2005

Sz. Á.: Már amelyik...

L. L.: Kétségkívül nem mindenütt alakultak olyan kedvezően a körülmények mint nálunk. Sokak szerint az új évezred a magyaroké. De ez a megfogalmazás még a múltra vall, ugyanis az új idők leglényegesebb jegye a versengés hiánya. Nem lóverseny ez! A világban véget ért a versengés. Mindenki magával van elfoglalva.

Sz. Á.: Talán ezért is olyan békés ez a Nagy Megtorpanás utáni korszak: senki semmi módon senki ellen. A legkülönösebb az, hogy a nemzetállamokból kiment az agresszivitás: nem harciasak, nem állnak szembe egymással. Inkább izolacionisták, mint nacionalisták. Nem érvényesíteni akarják egójukat, hanem szemlélni és gyönyörködni benne. Nincsenek háborús konfliktusok köztük, még gazdaságilag is alig érintkeznek, olyan mértékben önellátóak. Senki nem akar terjeszkedni, hódítani, még átvitt értelemben sem. Megvan önmagában...

L. L.: Nemzeti robinzonádok... Azt azért ne felejtsük el, hogy nem sokkal a Big Bang előtt – vannak, akik magát a Big Bang-et is ebből vezetik le – néhány népet a helyére kellett tenni. Az erő és egyensúly érdekében néhány népnek meg kellett tanulnia, hogy eddig és nem tovább, néhány birodalomnak szét kellett hullania és tudjuk, egyszer-egyszer taktikai atomfegyverek is elsültek ennek érdekében. De mindez már a múlté, a béke végül is eljött azoknak, akik tudnak vele mit kezdeni.

Sz. Á.: Az ezredfordulón sokan képzeltek el a jövőt új középkorként és persze ilyenkor rendkívül véres és kaotikus idők elközelgésére gondoltak. Valamiképpen talán tényleg a középkori széttagoltság ideje jött el, de ez az új középkor bámulatosan nyugodt és békés. Aki

megérte, nem akar háborúzni többé, örül, hogy luk van a fenekén.

L. L.: Igen, valóban középkori kissé a jelenlegi állapot, főleg az önellátás tekintetében. A kézművesipar fellendülésére gondolok, ami a filmben különösen szembeszökő, gondolj a „kézikamerával” készült filmek dömpingjére és az újabban megjelenő „kézmozikra”, ahol a vetítés is hagyományosan, kézi tekeréssel történik. A művészetek mai felvirágzásának alapja nyilvánvalóan az, hogy megszűnt a mesterember és a művész közötti modern megkülönböztetés. Nincs többé értelmiségi elkülönültség, nincsen diplomás mandarinréteg. Az egyszerű nép saját kezébe vette a mesterségek művelését. Mindenki művész. Az így született művek primitívségükkel sokkal jobban kifejezik a kort, mint pár száz deklasszálódott és rosszkedvű értelmiségi, ahogy még e század elején is volt. Ez az államilag is támogatott népművészet tulajdonképpen a mindennapi élet művészete. Az önellátásra berendezkedett nemzet-szigeten se elit, se elitkultúra számára nincs többé hely. Nem lehet elszakadni a társadalomtól, se filmben, se zenében, se táncművészetben. A monológoknak vége.

Sz. Á.: Ez nyilván azzal is összefügg, hogy az elitkultúra hagyományos színterei, a nagyvárosok is összetöpörödtek, népességük megfogyatkozott. Akik megtehették, a jobbmódúak, a városoktól távol teremtik elő a napi betevőt: halásznak és vadásznak, vetnek és aratnak, biokertészkednek. Szóval művelik kertjüket, távol a nagyváros zajától. Kivéve az ünnepnapokat, amikor a városok nagy terei benépesülnek, feljön a nemzet a

városba, hogy láthassa vezetőit, és bizonyosságot szerezzen saját létezéséről...

L. L.: Ez az egyik legnagyobb tanulsága az elmúlt évek folyamatainak. A legjobb példa erre Budapest fokozatos, még 1999-ben elkezdődött összeomlása. A főváros megmaradt ugyan „székesnek”, vagyis közigazgatási központnak, de megszűnt mindenféle primátusa, központi helyzete, felsőbbisége. Multikulturális lázongása kihunytt, világvárosi aspirációi nem teljesültek, utcái üresek, a lakóháztömbök nagyrészt lakatlanok. Valóban alkalmilag népesül csak be egy-egy ünnepség idejére, amikor feljönnek ide a vidéki magyarok, azok, akik ma ezt az országot igazán éltetik. Ugyanez történt New Yorkkal, Londonnal, Berlinnel és más világvárosokkal is a Nagy Megtorpanás után. A városmagot kivéve szétestek, vidéki kisvárosokra tagolódtak vagy eltűntek az enyészetben. Az önellátó és önmagukkal elfoglalt nemzetek már nem tudnak mit kezdeni ezekkel a multinacionális komplexumokkal, „világdaganatokkal”, amelyek végső soron a globalizáció áttételei voltak. Dehát a globalizáció befuccsolt, a civilizációk harca kifűjt, a történelem kezdődhet előlről. Vagy ahogy mondani szokták: minden jó, ha vége jó.

Hommage á Piranesi (Nyugati pályaudvar)

Kis politikai füveskönyv⁶

(2019)

Lengyel László „Kis politikai erkölcsstan” című könyvéről

Lengyel László irodalmi idézetek aranyfonalaival sűrűn átszőtt esszé-könyvét sokféleképpen olvashatjuk: szentimentális utazásként, középkori moralitásként, nemzetpedagógiai (olykor nemzetklinikai) szöveggyűjteményként, rezignált nemzedéki számadó vallomásként, ahogy tetszik. A füzészerűen ciklusokba rendezett esszék műfaja és hanghordozása fejezetről-fejezetre, olykor oldalról-oldalra változik. Csak a retorikai attitűd változatlan. A görög parrhészia attitűdje ez: a bátran mindent-kimondó, a semmilyen hatalom előtt meg nem hunyászkodó írástudó attitűdje, akit vezére belülről vezérel. Hol a piactéren lámpással „embert kereső” színópei Diogenész alakja jut eszünkbe róla; hol a romlásnak indult emberi fajjal szemben tehetetlen próféták jajszavai és rettentő jóslatai ütnek át a veretes szerzői szólamon; hol pedig egy eszme-lovagok és eszme-paripák (vesszőparipák) nélkül maradt világban a digitalizált hatalom marketing-szélmalmainak szövegkopjával nekirontó Don Quijote harciassága.

A könyvben, amelynek címe Kis politikai erkölcsstan, sem tételes, sem politikára alkalmazható erkölcsstannak nem leljük nyomát. Még Max Weber elhíresült és sokat vitatott megkülönböztetésének sem, amelyet pedig a

⁶ Az írás az Élet és Irodalom 2019. február 22-i (8.) számában jelent meg.

hatalom diabolikus eszközével hivatásszerűen élő politikusokra alkalmazott, a cselekedetek következményeivel számot vető felelősség-etikát szigorúan elválasztva az érzület- vagy érték-etikától, amely a cselekedetek megítélésében kizárólag valamilyen abszolút erkölcsi mércéhez igazodik. Szerzőnk nem ölti magára sem korunk erkölcsi gondolkodójának súlyos vértetét, sem rendszerező elméjű politikatudósának fogalmi varázsköpenyét. A könyv írásait konceptuális keretbe foglaló címnek azonban van egy – az olvasás folyamatában kibomló – általános jelentése: *politikai füveskönyv*, konkrétan: *populista áfium ellen való orvosság*. Nem egyetlen univerzális orvosság, hanem százféle: a politikatörténeti emlékezet polcairól levett, fiókosszekrényeiből kipakolt patikaszerek, ellenmérgek, pirulák színes parádéja vonul el az olvasó előtt, ám e szereknek – fájdalom – közös tulajdonságuk, hogy teljességgel hatástalanok a szóban forgó áfiummal szemben. Sem az alkalmi – egy-egy választási kampány idejére korlátozódó –, sem a rendszerszerű populizmus ópiumos álmait nem foszlatják szét. Az álmok – vágyálmok, rémálmok – cáfolhatatlanok. Az érvelő rábeszélés, az elemző okosság, a morális szembesítés, felrázás, rádöbentés, a józan észre apellálás már a tegnapi tömegtársalom hisztériái és paranoiái ellen is hatástalanok voltak. Hát még a liberális demokráciát illiberálisba átfordító digitális populizmus ellen, amely a mikromarketing és a pszichológiai hadviselés szabályai szerint (az a szabály, hogy nincs szabály) matematikai és statisztikai algoritmusokkal „targetált” milliókat pszichografikus profiljukra szabott üzenetekkel terel a

megrendelő (párt, hatalmi elit, oligarcha-klán) számára megfelelő irányba. Mindez végső soron a polgári demokráciában lehetséges és részben megvalósult politika halálát jelenti.

A kis politikai erkölcsan szerzője azonban nem a politikát, hanem a politikát felzabáló populista szörnyeket jött temetni, jóllehet ma talán egyedül ők örvidenek viruló egészségnek. Csakhogy nem a polgári demokrácia bomlásából életre kelő populista rémek végeztek a politikával, hanem a technikai haladás teremtette szép új eszközökben rejlő rémséges lehetőségek életre kelése. A rossz mindig lépéselőnyben van a jóval szemben, és ez az előny olykor végzetes. Ám ugyanezekben az eszközökben egy egészen másfajta politika lehetősége is benne rejlik: a közvetlen demokrácia, az e-demokrácia, a társadalmi kontroll alá helyezett és teljesen transzparens hatalom lehetősége is. Nyitott kérdés, kellő időben és kellő súllyal lépnek-e színre azok a társadalmi erők, amelyek ezeket a lehetőségeket váltják majd valóra, lezárva a digitális populizmusban kimúlt polgári politika korszakát és megnyitva a digitális közvetlen demokráciáét.